

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SOCIJALNI RAD

ELEKTRONIČKO NASILJE MEĐU DJECOM I MLADIMA
-magistarski rad-

Kandidat/kinja:

Humačkić Amna

Broj indexa: 813/II-SW

Mentor/ica:

doc. dr. Jelena Brkić Šmigoc

Sarajevo, juni, 2023.

ODSJEK ZA SOCIJALNI RAD

ELEKTRONIČKO NASILJE MEĐU DJECOM I MLADIMA
-magistarski rad-

Kandidat/kinja:
Humačkić Amna
Broj indexa: 813/II-SW

Mentor/ica:
doc. dr. Jelena Brkić Šmigoc

Sarajevo, juni, 2023.

SADRŽAJ:

UVOD	5
I TEORIJSKE OSNOVE RADA	7
1. ELEKTRONIČKO NASILJE	7
1.1. Definicija elektroničkog nasilja.....	7
1.2. Kategorizacija elektroničkog nasilja među djecom i mladima.....	8
1.3. Društvene mreže kao alat elektroničkog vršnjačkog nasilja	9
2. ELEKTRONIČKO VRŠNJAČKO NASILJE VS. TRADICIONALNO VRŠNJAČKO NASILJE ...	10
2.1. Definiranje tradicionalnog vršnjačkog nasilja i elektroničkog vršnjačkog nasilja.....	10
2.2. Razlike između tradicionalnog vršnjačkog nasilja i elektroničkog vršnjačkog nasilja	10
3. UČESTALOST I PREVALENCIJA ELEKTRONIČKOG NASILJA MEĐU DJECOM I MLADIMA	12
3.1. Učestalost elektroničkog nasilja među djecom i mladima.....	12
3.2. Prevalencija elektroničkog nasilja među djecom i mladima	12
4. KORELATI ELEKTRONIČKOG NASILJA MEĐU DJECOM I MLADIMA	13
4.1. Situacijski korelati elektroničkog vršnjačkog nasilja	14
4.2. Individualni korelati elektroničkog vršnjačkog nasilja	14
4.2.1. Dob	15
4.2.2. Spol.....	15
4.3. Kontekstualni korelati elektroničkog vršnjačkog nasilja	16
5. POSLJEDICE ELEKTRONIČKOG NASILJA MEĐU DJECOM I MLADIMA	17
II METODOLOŠKI OKVIR RADA	19
1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA	19
2. PREDMET ISTRAŽIVANJA	20
2.1. Kategorijalno – pojmovni sistem.....	20
3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA	21
3.1. Naučni ciljevi.....	21
3.2. Društveni ciljevi.....	21
3.3. Zadaci istraživanja	22
4. SISTEM HIPOTEZA	22
4.1. Generalna hipoteza	22
4.2. Posebne hipoteze	22

4.3. Sistem varijabli	23
4.4. Sistem indikatora	23
5. UZORAK ISTRAŽIVANJA.....	23
6. MJERNI INSTRUMENTI.....	26
7. NAČIN – POSTUPAK ISTRAŽIVANJA	27
8. NAUČNA I DRUŠTVENA OPRAVDANOST ISTRAŽIVANJA.....	28
9. VREMENSKO I PROSTORNO ODREĐENJE ISTRAŽIVANJA.....	29
III REZULTATI ISTRAŽIVANJA	30
3.1. Učestalost doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja.....	30
3.2 Učestalost činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja	32
3.3. Utvrđivanje uloge sociodemografskih varijabli (spol i dob) u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja	34
3.4. Utvrđivanje uloge sociodemografskih varijabli (spol i dob) u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja	36
IV RASPRAVA.....	39
V ZAKLJUČAK.....	43
LITERATURA	44
PRILOZI	48
IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA	57

UVOD

Upotreba interneta postala je sastavni dio svakodnevnog života pojedinaca u savremenom društvu, bez obzira na spol, godine, stepen obrazovanja i socio-ekonomski status (Dinamjued i Kulachai, 2017). Korištenje interneta od strane djece i mladih ima brojne prednosti, ali sa sobom nosi i nove vrste rizika i nasilja. Osim raznovrsnih usluga koje su dostupne na internetu, značajan segment zauzimaju društvene mreže, koje su najpopularnije kod djece i mladih.

Društvene mreže se definišu kao usluge na internetu, putem kojih pojedinci mogu da kreiraju lični profil u okviru određenog sistema, da izaberu osobe sa kojima će dijeliti sadržaje, te da objavljuju i prate objave drugih korisnika. Prema Boyd i Ellison (2008), društvene mreže su za mlade način na koji se socijalizuju, grade lični identitet i ostvaruju nezavisnost, a isto tako su indikatori slobode i sredstvo za izražavanje mišljenja i emocija.

Doba adolescencije samo po sebi predstavlja značajan period u životu svakog pojedinca, a sa sobom nosi brojne razvojne promjene i izazove. Promjene se odnose na kognitivni, emocionalni, tjelesni, psihosocijalni i seksualni aspekt ličnosti. U ovome periodu važnu ulogu za mlade igra vršnjačka grupa i prihvaćenost od strane iste, jer kroz nju se zadovoljava potreba za pripadanjem i pronalaženjem samog sebe i svoje uloge u društvu.

Korištenjem interneta i društvenih mreža mladi mogu da upoznaju različite kulture, da dijele korisne sadržaje i na taj način stiču prijatelje širom svijeta, te da stiču i usavršavaju znanje stranih jezika (Carević, Mihalić i Sklepić, 2014).

Pored neospornih beneficija i pozitivnih strana koje djeca i mladi uživaju koristeći internet, društvene mreže i slično, postoje i raznorazne negativne posljedice. Kao vidljive posljedice navode se problemi u komunikaciji i ponašanju, dok s druge strane manjak informacija o mogućnostima zaštite ličnih podataka rezultira narušenom privatnošću.

Prihvaćenost i masovno korištenje interneta kao novijeg vida komunikacija nosi sa sobom sigurnosne izazove kojima je izložena kompletna populacija, a posebno djeca i mladi koji su ujedno i najranjivije kategorije. Jedan od nedostataka svakodnevnog upotrebe interneta i društvenih mreža, jeste taj što kod djece i mladih može izazvati ovisnost o upotrebi istih. Osobe koje postanu ovisnici o internetu imaju puno više problema sa vlastitom ličnošću, te se teže nose sa svakodnevnim životom i njegovim izazovima.

Kao što je ranije i navedeno, pored pozitivnih strana, upotreba interneta i svih njegovih segmenata, nosi sa sobom i negativne strane i posljedice, gdje je jedna od njih i vršnjačko nasilje, odnosno elektroničko vršnjačko nasilje.

Nasilje među vršnjacima je česta pojava kod djece i mladih osoba, pa se može reći da je to najčešći oblik nasilja koji se može razviti u najteže oblike antisocijalnog ponašanja. Olweus (1998) daje prvu definiciju nasilja među vršnjacima gdje je naveo da je osoba zlostavljana kada je učestalo izložena negativnim postupcima od strane jedne ili više osoba. Prema tome, definicija koju Olweus daje, naglašava negativno djelovanje koje se ponavlja duži vremenski period. Nasilje, tj. nasilničko

ponšanje, se definiše kao svjesna, namjerna i željena neprijateljska aktivnost, čija je svrha povrijediti ili izazvati strah (bilo na fizičkom ili emocionalnom polju) kod druge osobe.

Problem kojim se ovaj rad bavi jeste ispitivanje faktora i uvjeta koji dovode do pojave elektroničkog vršnjačkog nasilja, odnosno do njegovog doživljavanja ili činjenja. Cilj rada jeste istražiti učestalost kako doživljavanja, tako i činjenja elektroničkog nasilja među djecom i mladima, te razlika u doživljavanju i činjenju vršnjačkog elektroničkog nasilja s obzirom na spol i dob.

S obzirom na to da se rad sastoji od uvođenja u samu tematiku elektroničkog nasilja među djecom i mladima, te nastojanja da se sam pojam nasilja putem interneta bolje upozna i razumije i da se shvati koliko je zapravo to svakodnevica svih nas, onda se u tome ogleda i društvena opravdanost za ispitivanjem same teme, s obzirom na to da doprinosi saznanjima o uzrocima i posljedicama koje ukazuju na osjetljivost djece i mladih osoba na internetu, te o tome koliko je zapravo potrebno njih zaštititi u virtualnom svijetu.

U radu su definirani pojedini pojmovi, podjela elektroničkog nasilja kao i poređenje sa drugim oblicima nasilja, te da li pojedini faktori doprinose povećanom riziku od doživljaja i/ili činjenja elektroničkog nasilja među djecom i mladima.

I TEORIJSKE OSNOVE RADA

1. ELEKTRONIČKO NASILJE

1.1. Definicija elektroničkog nasilja

Elektroničko nasilje ili nasilje putem interneta predstavlja relativno nov fenomen, koji zaokuplja sve veću pažnju javnosti (Sahin, 2012). Elektroničkim nasiljem se smatra svaka zlonamjerna i više puta počinjena upotreba informacijskih i komunikacijskih tehnologija kako bi se nekome nanijela šteta. Smith i sur. (2008) nasilje putem interneta definišu kao agresivno i namjerno ponašanje usmjereno na pojedince ili grupu putem interneta koje se ponavlja, a usmjereno je prema pojedincima koji se ne mogu lako obraniti (Cetin, Yaman i Peker, 2011).

Prema Crnković (2012), elektroničko vršnjačko nasilje podrazumijeva: poticanje govora mržnje, širenje uvredljivih i podrugljivih komentara, kreiranje internetskog sadržaja koji sadrži priče, slike i „šale“ na račun vršnjaka, slanje tuđih fotografija, otkrivanje ličnih informacija o drugima, prijetnje smrću, seksualno „namamljivanje“ i iskorištavanje, i sl.

Osim termina elektroničko nasilje u literaturi se koriste i nazivi kao što su digitalno nasilje, nasilje na internetu, online nasilje, cyber nasilje, cyberbullying i drugi. Prema Kušić (2010) stopa elektroničkog nasilja je porasla kako je porasla i upotreba mobilnih telefona sa pristupom internetu od strane mladih, a posljedično i korištenja društvenih mreža. Komunikacija i općenito svi vidovi interakcije na društvenim mrežama u velikim mjerama redukuju empatiju, te stoga i dolazi do elektroničkog nasilja, jer osoba nema uvida u osjećanja i reakcije drugih osoba.

Kada je riječ o elektroničkom vršnjačkom nasilju, istraživanja pokazuju, na osnovu stavova mladih, da oni nemaju najbolje razvijenu viziju i svijest o tome koja ponašanja predstavljaju nasilje, te da ta ponašanja mogu imati negativne posljedice po druge. Takvi rezultati ukazuju na ozbiljnost problema, i u jednu ruku dovode do pretpostavke da se nasilje događa i zbog toga što mnoge mlade osobe nisu upoznate prije svega sa samim značenjem pojma „nasilje“.

Ono što je „zanimljivo“ kod elektroničkog nasilja jeste da se ono može manifestovati na mnoge načine i kroz razne oblike, gdje su neki od njih nasilje putem fotografija, tekstualnih poruka, videoporuka, poziva i sl. (Menesini i sur., 2012).

Anonimnost je jedna od glavnih karakteristika elektroničkog nasilja. Istraživači i stručnjaci smatraju kako mogućnost skrivanja identiteta iza lažnih profila i nadimaka može povećati stopu nasilja, jer stvara osjećaj „zaštićenosti“ od otkrivanja pravog identiteta.

Bijelić (2010) definiše elektroničko nasilje u užem smislu, te navodi kako postoje dvije vrste ovog tipa nasilja, a to su: direktni ili izravni napad i napad preko posrednika ili indirektni napad. Kod izravnog napada nasilnik direktno vrši nasilje nad žrtvom, a to se odnosi na situacije u kojoj žrtva prima uznemirujuće poruke, ukrade joj se ili mijenja lozinka za e-mail, ukoliko neko preuzme njezine

privatne podatke i koristi se njima, šalju se uvredljive slike ili drugi neprimjerni sadržaji, kada neko objavi privatne podatke ili neistine na internetu i kada se osobe lažno predstavljaju. S druge strane, neizravni napad uključuje napad preko posrednika, a najčešće se događa kada počinitelj napada pojedinca preko treće osobe, koja najčešće nije toga ni svjesna. Jedan od primjera neizravnog napada jeste kada osoba sazna lozinku e-mail adrese druge osobe, i na taj način može slati uznemiravajuće e-mail poruke sa njegove adrese prijateljima, članovima obitelji i sl., ili eventualno ostavljati neprimjerene poruke i komentare na društvenim mrežama. Nasilje preko posrednika predstavlja najopasniju vrstu elektroničkog nasilja, s obzirom na to da su istraživanja pokazala da je u većini slučajeva riječ o odraslim osobama koje imaju loše namjere.

Kao što vidimo, mnogi autori su dali svoje definicije elektroničkog vršnjačkog nasilja, koje nisu u potpunosti jednake, ali ono u čemu se slažu jeste to da se elektroničkim vršnjačkim nasiljem naziva svaki oblik nepoželjnog ponašanja u virtualnom svijetu, koje je usmjereno prema drugom pojedincu ili grupi, s ciljem da im se nanese šteta, koja se ogleda u vidu toga da budu ismijani, povrijeđeni emocionalno, isključeni iz društvenih grupa od strane vršnjaka, i drugi raznorazni ishodi ove vrste vršnjačkog nasilja.

1.2. Kategorizacija elektroničkog nasilja među djecom i mladima

Prema Willard (2007) postoji 8 kategorija elektroničkog nasilja, a to su:

- „flaming“ – online svađa u kojoj se koriste elektroničke poruke s bijesnim i vulgarnim jezikom;
- uznemiravanje – ponavljano slanje prijetećih, zlonamjernih i uvredljivih poruka;
- klevetanje – virtualno nepoštivanje, slanje ili objavljivanje tračeva ili glasina o nekome, u cilju narušavanja reputacije ili prekidanja prijateljstva između dvije ili više osoba;
- lažno predstavljanje – pretvaranje da je osoba neko drugi, slanje i/ili objavljivanje raznog materijala kako bi se osoba čiji se identitet koristi dovela u opasnost ili probleme, eventualno kako bi se narušila njezina reputacija i prekinuli odnosi sa drugim osobama;
- „outing“ – slanje ili objavljivanje materijala o osobi koji sadrži osjetljive, privatne i/ili sramotne informacije ili fotografije;
- „trickery“ – pretvaranje od strane zlostavljača da je prijatelj sa nekom osobom kako bi iz razgovora izvukao tajne o osobi i sramotne informacije kako bi se mogle iskoristiti kao sredstvo i objaviti i proširiti online;
- isključivanje – isključivanje nekoga iz online grupe sa negativnim ciljem;
- virtualno uhođenje – ponavljano i intenzivno uznemiravanje i klevetanje koje uključuje prijeteće i stvara veliki strah i nelagodu kod žrtve.

Prema Kuzmanović i sur. (2016) elektroničko nasilje se najčešće realizuje putem društvenih mreža, sms poruka, telefonskih poziva, e-mailova, instant poruka, slikovnih i video materijala, pričaonica, blogova, foruma i online video igara.

1.3. Društvene mreže kao alat elektroničkog vršnjačkog nasilja

Društvene mreže se definišu kao usluge na internetu, putem kojih pojedinci mogu da kreiraju lični profil u okviru određenih sistema (društvene mreže kao Facebook, Instagram i druge), da izaberu osobe sa kojima će podijeliti sadržaje koje objavljuju, te da prate objave drugih korisnika navedenih sistema. Prema Boyd i Ellison (2008), društvene mreže su za mlade način na koji vrše socijalizaciju, grade lični identitet i ostvaruju neovisnost, a isto tako su indikatori slobode i sredstvo za izražavanje mišljenja i emocija.

Društvene mreže zauzimaju značajnu ulogu u životima djece i mladih današnjice. Društvene mreže na internetu mogu biti posmatrane kao relativno moderniji konstrukt, međutim ako ih posmatramo u širem kontekstu ljudskih odnosa, ljudi su se oduvijek družili, održavali kontakte sa postojećim prijateljima, nastojali da prošire krug prijatelja i radili su na stvaranju novih prijateljstava. Shodno tome, društvene mreže možemo posmatrati kao paralelni univerzum, tj. kao proširenje društvene sredine koja je omogućila ljudima međusobne kontakte, ali sada u virtualnom svijetu. Upotrebu društvenih mreža dijelimo u tri dimenzije, a to su: informaciona, povezujuća i prijateljska.

Razlikujemo četiri primarne potrebe za učlanjenje korisnika u grupe na društvenim mrežama:

- zabava,
- druženje,
- informisanje,
- traganje za vlastitim statusom (Putnik i sur., 2014).

Postoje dva primarna načina korištenja društvenih mreža: supstancijalni i instrumentalni način. Supstancijalni način se odnosi na zadovoljavanje primarnih potreba pojedinca, koje se vezuju za jačanje ličnog i socijalnog identiteta, kao i sa pozitivnim samopoimanjem. Instrumentalni način odnosi se na zadovoljavanje socijalnih potreba pojedinca, te potreba za informisanjem. Negativni uticaji kod supstancijalnog korištenja društvenih mreža djeluju na psihološku stabilnost osobe, dok instrumentalne upotrebe pogađaju društveni aspekt grupne pripadnosti, jer djeluju na socijalni identitet pojedinca (Capurso i sur., 2017).

S obzirom na to da svaka osoba ima potrebu za socijalizacijom na određenom nivou, i proširenjem svog kruga poznanika i prijatelja, kako zbog društvenog tako i profesionalnog aspekta života, iz toga proizlazi i činjenica da su upravo društvene mreže jedan od izvora socijalizacije u životima djece i mladih osoba sadašnjice. Nadalje, upravo iz toga proizlazi i činjenica da društvene mreže i svi ostali alati i platforme interneta, nerijetko bivaju zloupotrebjeni, odnosno bivaju korišteni u svrhu nanošenja štete i povrijeđivanja drugih osoba od strane onih koji internet i društvene mreže prvenstveno, ne koriste u svrhu poboljšanja svog društvenog života, već kako bi negativno uticali na druge.

Zloupotreba samog interneta i društvenih mreža, u ciju nanošenja štete i povrijeđivanja drugih pojedinaca ili grupa, objašnjava činjenicu da su društvene mreže nerijetko alat kojim se vrši elektroničko vršnjačko nasilje, iako to nije primarna funkcija za koju su društvene mreže osmišljene.

2. ELEKTRONIČKO VRŠNJAČKO NASILJE VS. TRADICIONALNO VRŠNJAČKO NASILJE

2.1. Definiranje tradicionalnog vršnjačkog nasilja i elektroničkog vršnjačkog nasilja

Prema Coloroso (2004), nasilje je svjesna, namjerna i željena neprijateljska aktivnost čija je svrha povrijediti ili izazvati strah kod druge osobe. Unutar tradicionalnog vršnjačkog nasilja razlikuju se četiri glavna profila djece: dijete koje je izloženo nasilju (žrtva), dijete koje čini nasilje, dijete koje trpi nasilje i čini nasilje nad drugom djecom (reaktivne žrtve) i posmatrača. Tradicionalno vršnjačko nasilje podrazumijeva raznorazne oblike verbalnog i/ili fizičkog nasilja nad drugom osobom (žrtvom), te se ono događa u realnom svijetu, odnosno „licem u lice“. Tradicionalno vršnjačko nasilje se odvija direktnom linijom, tj. nasilnik direktno uznemirava i zlostavlja žrtvu, što ujedno odaje i identitet zlostavljača.

S druge strane, elektroničko vršnjačko nasilje, predstavlja oblik nasilja u virtualnom svijetu, što ostavlja mogućnost da se identitet osobe koja uznemirava i zlostavlja drugu osobu, nikada ne otkrije. Elektroničko vršnjačko nasilje predstavlja svaki oblik uznemiravanja osobe ili grupe od strane drugog pojedinca ili grupe. Specifičnost elektroničkog vršnjačkog nasilja predstavlja činjenica da ono može biti direktno ili indirektno, tj. da zlostavljač u slučaju indirektnog nasilja, osobu ili grupu pojedinaca, uznemirava preko „posrednika“, koji vrlo često nije niti svjestan da učestvuje u takvom nečemu. Indirektno elektroničko vršnjačko nasilje se odvija na način da osoba hakuje lozinku e-maila, neke društvene mreže ili nekog drugog elektroničkog alata određene osobe, i na taj način uznemirava porodicu, prijatelje i ostale, sa kojima je osoba kojoj je lozinka hakovana, odlučila da dijeli svoje sadržaje i da može stupiti u direktni kontakt putem poruka.

2.2. Razlike između tradicionalnog vršnjačkog nasilja i elektroničkog vršnjačkog nasilja

U kontekstu tradicionalnog vršnjačkog nasilja i elektroničkog vršnjačkog nasilja, bitno je prije svega napraviti distancu i razliku između dva oblika nasilja, u cilju boljeg razumijevanja elektroničkog oblika vršnjačkog nasilja. Fenomen tradicionalnog vršnjačkog nasilja podrazumijeva razne oblike verbalnog i/ili fizičkog nasilja koje se dešava u realnom svijetu, odnosno „licem u lice“. S druge strane, elektroničko nasilje se odvija u virtualnom svijetu, gdje je identitet počinitelja nerijetko prikriven, što dovodi do pogrešnog zaključka da je iz tog razloga ovaj vid nasilja manje opasan naspram tradicionalnog vršnjačkog nasilja (Dilmac, 2009).

Najbitnije razlike između dva pomenuta pojma jesu anonimnost i stalna dostupnost žrtve kod elektroničkog vršnjačkog nasilja, s obzirom da kod tog oblika žrtva nije zaštićena ni u svom domu.

Također, veliki problem, kada je riječ o elektroničkom vršnjačkom nasilju, predstavlja i to što ima neograničenu publiku. Pomenuta razlika se pominje u kontekstu toga da kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja, ako je naprimjer riječ o tučnjavi, nju će vidjeti ograničeni broj ljudi, i vrlo mogući ishod je da će se ubrzo nakon samog događaja na isti i zaboraviti, što u jednu ruku ostavlja žrtvi više prostora za oporavak. S druge strane, nasilje koje se dešava na internetu, ostavlja skoro neizbrisiv trag iza sebe, upravo zbog neograničenosti osoba koje će svjedočiti nasilju, ali i toga što na internetu komentari, objavljenje fotografije ili video isječci ostaju trajni, što dodatno otežava oporavak kod žrtve i ostavlja dugotrajnije posljedice.

Bitno je upozoriti da je elektroničko vršnjačko nasilje daleko opasnije od tradicionalnog, zbog mogućnosti sakrivanja identiteta i podrške gomile, što osobama koje čine nasilje nad drugom osobom daje dodatnu „hrabrost“ da učine određene neprimjerene stvari koje ne bi bili spremni uraditi u odnosima „licem u lice“.

Iako postoje jasne razlike između fenomena tradicionalnog vršnjačkog nasilja i fenomena elektroničkog vršnjačkog nasilja, jednako kao tradicionalno i elektroničko nasilje je moguće prepoznati kod djeteta ili mlade osobe po pojedinim činiocima. Prema Mitchell (2010) neki od znakova koji upućuju na to da dijete ili mlada osoba trpi elektroničko vršnjačko nasilje jesu: da nerado koristi internet i nervozno je kada primi poruku na mobitel ili e-mail, izbjegava računalo ili mobitel i vidno je uznemireno nakon korištenja istih, skriva ekran kada se roditelj ili neka druga osoba pojavi u blizini, izbjegava druženje sa prijateljima i zaostaje u školi ili čak nikako ne želi ići u školu, ponašanje je vidno promijenjeno i osoba je potištena, poteškoće sa spavanjem i apetitom, depresija, razdražljivost i plačljivost, ukoliko dijete ili mlada osoba prima sumnjive pozive i/ili e-mailove, i sl.

Ono što predstavlja dodatan razlog za brigu, jeste da djeca i mlade osobe nisu u potpunosti svjesne kakve sve i kolike posljedice elektroničko nasilje može ostaviti na žrtvu, koje u odnosu na tradicionalno vršnjačko nasilje mogu biti mnogo teže i dugotrajnije.

Za razliku od tradicionalnog ili nasilja „licem u lice“, kod elektroničkog vršnjačkog nasilja nasilnik je najčešće anonimn i može se skrivati iza nadimaka, izmišljenih adresa elektronske pošte ili profila na društvenim mrežama, kao i nepoznatih telefonskih brojeva. Vršnjačko elektroničko nasilje adolescente pogađa emocionalno, više od izravnih napada. Ono djeluje kroz poruke, fotografije postavljene na internetske stranice, ružne riječi i neistinite glasine koje se putem interneta šire velikom brzinom.

Elektroničko vršnjačko nasilje ostavlja veće i teže posljedice od tradicionalnog vršnjačkog nasilja, jer se može pojaviti u bilo koje vrijeme i bilo gdje u sklopu virtualnog svijeta. Kao neke od najčešćih posljedica doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja navode se anksioznost, depresija, socijalna izolacija, uznemirenost nakon korištenja računala ili mobilnih uređaja, manjak samopoštovanja, lošiji akademski uspjeh, narušeno zdravstveno stanje, te kao najekstremnija posljedica pojavljuje se suicid.

Istraživanja su pokazala da postoje razni motivi za elektroničko nasilje, ali da neki od njih jesu:

- osveta;
- strah;
- ljubomora;
- ljutnja;
- „pravednost“;

- privlačenje pažnje treće osobe, i dr.

Usporedbom tradicionalnog oblika vršnjačkog nasilja sa elektroničkim vršnjačkim nasiljem, shvatamo da su osobe koje čine nasilje nad vršnjacima, često „hrabrije“ da počine teže oblike nasilja i povrijeđivanja druge osobe ili grupe putem interneta, a da će to rijetko počinuti u tolikoj mjeri u nasilju „licem u lice“.

3. UČESTALOST I PREVALENCIJA ELEKTRONIČKOG NASILJA MEĐU DJECOM I MLADIMA

3.1. Učestalost elektroničkog nasilja među djecom i mladima

Postoje određena neslaganja od strane autora kada je riječ o definiranju određenog ponašanja kao nasilja. U literaturi vršnjačko elektroničko nasilje se definira kao namjerno, ponavljajuće i agresivno ponašanje pojedinca ili grupe ljudi radi zlostavljanja i nanošenja štete drugom licu (Smith i sur., 2008). S druge strane, pojedini autori (Kowalski i Limber, 2007) se ne slažu sa datom definicijom samog fenomena, tačnije neslaganja postoje u kontekstu pitanja koliko puta se neko ponašanje mora ponoviti da bi bilo navedeno kao nasilje, pogotovo kada je riječ o cyberbullying-u.

Autori zadržavaju stav da je dijete ili mlada osoba zlostavljana ako se to dogodi minimalno dva ili tri puta mjesečno, dok drugi zadržavaju stav da je dijete ili mlada osoba zlostavljana iako se to dogodi samo jedanput ili dva puta mjesečno (Kowalski i Limber, 2007). Prema Olweusu (2012) ova razlika u definiranju predstavlja neke razlike u podacima o nasilju na internetu, zbog čega nije moguće u potpunosti tačno reći postotak djece i mladih koji su žrtve cyber nasilja.

Uzimajući u obzir da je sam pojam elektroničkog nasilja među djecom i mladima veoma širok, to dovodi do mogućnosti prihvatanja široke definicije kada se govori o njegovoj učestalosti. Činjenicu da postoji ozbiljan nedostatak podataka o rasprostranjenosti cyber nasilja nije moguće zanemariti, ali pojedina istraživanja kao ona od strane autora Pornari i Wood-a (2010) pokazuju da učestalost elektroničkog vršnjačkog nasilja prelazi 50%.

Iz prethodno navedenog, a kao što je i ranije rečeno, dolazimo do mišljenja da povećanje prosjeka osoba koje trpe elektroničko nasilje raste srazmjerno broju osoba koje koriste internet, društvene mreže i druge opcije koje se nude u virtualnom svijetu.

3.2. Prevalencija elektroničkog nasilja među djecom i mladima

Kako je prethodno i navedeno, nasilje putem interneta, tj. elektroničko nasilje među djecom i mladima, uključuje slanje zlonamjernih, okrutnih ili prijetećih poruka, kreiranje internetskih stranica s pričama, crtežima, „šalama“ na račun vršnjaka i slanje fotografija svojih vršnjaka, prijatelja ili kolega drugima uz traženje povratne „ocjene“. Istraživanje koje je 2009. godine sproveo Dilmac, pokazuje

povezanost psiholoških potreba i elektroničkog vršnjačkog nasilja. Rezultati pokazuju da su agresija i ovisnost o drugima pozitivni prediktori nasilja putem interneta, dok su sposobnost efikasnog nošenja s problemima i pripadanje određenoj grupi negativni prediktor elektroničkog nasilja.

Osim toga, na osnovu podataka prethodnih istraživanja, dolazimo do tvrdnje da su ona većinom provedena na populaciji adolescenata, dok su podaci o prevalenciji elektroničkog nasilja među populacijom studenata malobrojni. Međutim, studentska populacija također predstavlja rizičnu skupinu. Razlog tome jeste to što studenti predstavljaju skupinu koja najčešće koristi internet i ostale oblike komunikacijskih tehnologija (Lenhart i sur., 2010; prema Kota, Schoohs, Benson i Moreno, 2014).

Podaci o prevalenciji počinjenog i doživljenog nasilja putem interneta među studentima dobiveni u različitim istraživanjima uveliko se razlikuju. Dilmac (2009) je na istraživanju provedenom na 666 studenata u Turskoj, došao do rezultata koji ukazuju na prevalenciju doživljenog elektroničkog nasilja od 55.3%. Tako veliki procenat mogao bi se objasniti činjenicom da je u istraživanju žrtvom nasilja smatran svako ko je navedene oblike nasilja doživio barem jedanput tokom čitavog života. Istraživanje je također pokazalo kako 22.5% studenata priznaje da je nekada počinilo elektroničko nasilje nad vršnjacima. Dobivene prevalencije počinjenog i doživljenog nasilja niže su u istraživanjima koja su obuhvatala samo prethodnu godinu ili isključivo razdoblje tokom godina studiranja. Shodno tome, Molluzzo i Lawler (2011) su na uzorku od 121 studenta pokazali kako je 7% sudionika tokom studiranja doživjelo elektroničko vršnjačko nasilje.

Istraživanje provedeno od strane Walker, Sockman i Koehn (2011) na uzorku od 120 studenata ukazuje na prevalenciju doživljenog nasilja od 11%, od čega je 14% sudionika određeni oblik nasilja doživjelo više puta. Na uzorku od 799 studenata, Schenk i Fremouw (2012) ukazuju na prevalenciju žrtava elektroničkog vršnjačkog nasilja od 8.6%, pri čemu je za klasifikaciju žrtava korišten dvostruki kriterij, odnosno kao žrtve su klasificirani oni pojedinci koji su odgovorili potvrdno na pitanje jesu li tokom studiranja bili žrtva nasilja, te su izvijestili da su određene oblike elektroničkog vršnjačkog nasilja doživjeli minimalno četiri puta.

Na temelju prethodno navedenih, ali i drugih podataka, možemo reći kako rezultati dobiveni u različitim istraživanjima uveliko variraju, što se može objasniti različitom operacionalizacijom nasilja, vremenskim okvirima koji su uzeti u obzir, kao i različitim metodološkim pristupima tokom istraživanja (Faucher i sur., 2014).

Istraživanja osim navedenih podataka, pokazuju da što se tiče povjeravanja u slučaju elektroničkog vršnjačkog nasilja, jedan od pet učenika koji dožive nasilje putem interneta će se povjeriti drugoj osobi da je doživjelo nasilje, najčešće prijateljima i/ili roditeljima (Ybarra i Mitchell, 2004), dok jedna trećina učenika ili studenata koji dožive nasilje putem interneta neće nikome reći (O'Connel, Price i Barrow, 2004; prema Mishna i sur., 2009).

4. KORELATI ELEKTRONIČKOG NASILJA MEĐU DJECOM I MLADIMA

Korelati ovog oblika nasilja odraz su raznih čimbenika među kojima su obilježja ličnosti svakog pojedinca, kvalitete obiteljskih odnosa, kvalitete obrazovnog okruženja, uticaj medija, obilježja

kulture i društvenog okruženja u kojem pojedinac živi. Korelati kao takvi se mogu grupisati u situacijske, individualne i kontekstualne.

4.1. Situacijski korelati elektroničkog vršnjačkog nasilja

Pojedina istraživanja (Choi, 2008; Mesch, 2009; Ngo i Paternoster, 2011) naglašavaju bitnost situacijskih čimbenika pri objašnjavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja. Analizom dosadašnjih istraživanja, Tokunaga (2010) navodi da 97% mladih u SAD-u koristi Internet, ali i u drugim razvijenim zemljama prema podacima ostalih istraživanja (Cenameri, 2013) 93% - 97% djece ima pristup internetu, a više od pola ispitanika internet koristi svaki dan. Dostupnost i popularnost samog interneta je u stalnom porastu, pa tako O'Neill i Dinh (2014) navode kako 63% mladih pristupa internetu više puta na dan, a neki od najčešće upotrebljenih uređaja za pristup internetu su smartphone-i, laptop, tableti, itd. Svjesni toga da je korištenje interneta bitan dio svakodnevnog života djece i mladih, kao vid komunikacije sa vršnjacima ali i zbog drugih potreba, moguće je pretpostaviti da sa učestalom upotrebom se povećavaju i šanse za izloženost, kao i šanse za činjenje različitih neželjenih oblika ponašanja na internetu.

U prilog tome idu ranija istraživanja (Li, 2007; Juvonen i Gross, 2008; Hinduja i Patchin, 2008; Smith i sur., 2008) koja su pokazatelj da počinioci elektroničkog vršnjačkog nasilja provode više vremena koristeći digitalne uređaje, posebice za komunikaciju, ali i žrtve, također provode značajno više vremena u on-line aktivnostima nego njihovi vršnjaci koji nisu pretrpjeli elektroničkog nasilje.

Za objašnjenje situacijskih čimbenika Bossler i Holt (2010), navode da se najčešće koriste teorija životnog stila (Lifestyle theory; Hindelang, 1978), te teorija rutinskih aktivnosti (Routine Activity Theory – RAT; Cohen i Felson, 1979).

Prema teoriji životni stil i opasne aktivnosti dovode pojedince u rizične situacije, pa oni imaju veću mogućnost da postanu i žrtve (Bossler i Holt, 2010). Teorija rutinskih aktivnosti je fokusirana na to kako svakodnevne rutinske situacije pogoduju tome da pojedinci postanu žrtve ili počinitelji različitih nepoželjnih djela (Bossler i Holt, 2010; Ngo i Paternoster, 2011). U istraživanju Lazurasa i sur. (2013) u kojem je sudjelovalo 355 adolescenata, utvrđeno je da je situacijska samoučinkovitost značajan prediktor elektroničkog vršnjačkog nasilja. Najznačajnijim motivima za činjenje elektroničkog nasilja najčešće se navodi osveta (Mason, 2008; Hinduja i Patchin, 2009) i zabava (Smith i sur., 2008).

Kada je riječ o situacijskoj prevenciji, pristupi prevenciji elektroničkog vršnjačkog nasilja, ali i drugih oblika neprihvatljivih ponašanja, trebali bi biti usmjereni ka reduciranju situacijskih čimbenika rizika, odnosno kontroliranju prilika koje povećavaju potencijal za činjenje nasilja.

4.2. Individualni korelati elektroničkog vršnjačkog nasilja

Među najčešće isticanim korelatima elektroničkog vršnjačkog nasilja navode se spol i dob, ali se u nekim novijim istraživanjima pažnja usmjerava prema samokontroli, empatiji, stavovima prema nasilju i moralnim aspektima.

4.2.1. Dob

Utvrđiti kada elektroničko vršnjačko nasilje zaista počinje je teško, ali se veliki broj autora slaže da ono dostiže svoj vrhunac u vrijeme adolescencije, a javlja se u svim dobnim skupinama (Raskauskas i Stolz, 2007; Tokunaga, 2010). Meta-analizama raznih istraživanja, Tokunaga (2010) dolazi do zaključka da je najveća stopa elektroničkog vršnjačkog nasilja zastupljena kod djece u sedmom i osmom razredu osnovne škole, odnosno od 13 – 15 godine.

Kod doživljavanja nasilja putem interneta, Mesch (2009) navodi kako stariji adolescenti češće doživljavaju nasilje na internetu od mlađih. Slične rezultate u svom istraživanju iznose i Mitchell, Ybarra i Finkelhor (2007), čiji rezultati pokazuju kako je veći rizik za doživljavanje nasilja putem interneta za starije adolescente. Također, Mesch (2009) smatra kako ove dobne razlike mogu biti rezultatom razvojnih faktora koji utiču na vrijeme i korištenje interneta. Odrastanjem djeca i mladi se više uključuju u razne aktivnosti s nepoznatim osobama, što dodatno povećava rizika za doživljavanje elektroničkog vršnjačkog nasilja.

Budući da je adolescencija biološki, psihološki i socijalno vrlo turbulentan period života, što se nerijetko manifestira kroz različite neprimjerene oblike ponašanja u stvarnom svijetu, onda je moguće pretpostaviti da to može biti još više izraženo u virtualnom svijetu. Ono što pojedini autori navode jeste da su adolescenti neprestano u potrazi za prihvaćanjem, pažnjom i uvažavanjem od strane vršnjaka i drugih, te popularnosti ili statusom u grupi (Beran i Li, 2007; Willard, 2007). Neprihvatanje ili odbacivanje vršnjaka je za adolescente vrlo bolno i često za rezultat ostavlja osvetu i nasilje (Calvete i sur., 2010), a za takve reakcije naročito su pogodni elektronski uređaji koji ih štite od posljedica. S druge strane, anonimnost ostavlja i prostor za eksperimentisanje s višestrukim identitetima (Mason, 2008). Zbog toga se specifičnosti sazrijevanja pojedinaca, njihova impulzivnost, slabo percipiranje posljedica, emotivni naboji i tipično adolescentska, romantična motivacija (Lindfors i sur., 2012) mogu dovesti u vezu s povećanim sudjelovanjem u on-line nasilnim aktivnostima prema vršnjacima. Međutim, ta razvojna obilježja, pogotovo izrazita ranjivost, mogu povećati i vjerovatnoću doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja.

4.2.2. Spol

Istraživanja o rodним razlikama također su dala proturječne rezultate. Dok dio studija pokazuje da spol nije statistički značajan predictor doživljavanja elektroničkog nasilja (Beran, i Li, 2007; Juvonen i Gorss, 2008, Williams i Guerra, 2007), drugi tvrde suprotno (Kowalski i Limber, 2007).

Nedosljednost ili bolje rečeno kontradiktornost proizlazi iz raznovrsnosti uzoraka i razlika u metodologiji istraživanja: operacionalizacija nasilja i proučavani oblici nasilja (Slonje, Smith i Frisen, 2012).

Tokunaga (2010) navodi kako u većini istraživanja elektroničkog nasilja nisu dobivene spolne razlike u odnosu na doživljavanje nasilja, odnosno da je među žrtvama nasilja ovog oblika podjednaka

zastupljenost muškog i ženskog spola. Istog mišljenja i do istih rezultata su došli i Del Rey, Elipe i Ortega-Ruiz u svom istraživanju iz 2012. godine.

S druge strane, pojedini autori tvrde kako je spol značajan prediktor viktimizacije, pri čemu su žene te koje češće doživljavaju nasilje preko interneta (Dilmac, 2009; Kowalski i Limber, 2007; Smith, Mahdavi, Carvalho i Tippett, 2006; Ybarra, Diener-West i Leaf, 2007; Zalaquett i Chatters, 2014). Iz prethodno navedenog je vidljivo kako su podaci iz različitih istraživanja neusaglašeni i da pitanje spolnih razlika u nasilju putem interneta još uvijek nije riješeno, pa se zbog toga ne možemo osloniti na utvrđene činjenice, kao što je slučaj kod tradicionalnog oblika nasilja.

Nakon analize najznačajnijih istraživanja u kojima je ispitivan problem elektroničkog nasilja, Tokunaga (2010) zaključuje da su djevojčice i dječaci podjednako zastupljeni kao žrtve i počinitelji. Bauman (2010) nalazi da među djevojkama i mladićima nema razlike u sudjelovanju u elektroničkom nasilju, već u korištenju različitih strategija.

Dok su djevojke više sklone nasilju u chat-u i slanju poruka, mladići su skloniji on-line prijetnjama ili kreiranju internetskih stranica s neprihvatljivim sadržajima. Očito je da faktori koji predviđaju činjenje nasilja u realnom svijetu, a među koje su ubrajani spol i dob, u virtualnom svijetu zbog specifične prirode elektroničkog vršnjačkog nasilja, gube svoje značenje utemeljeno na tradicionalnom shvaćanju snage i moći. Međutim, nekonzistentni rezultati upućuju na potrebu daljnjih istraživanja i ispitivanja.

4.3. Kontekstualni korelati elektroničkog vršnjačkog nasilja

Među kontekstualnim korelatima tradicionalnog vršnjačkog nasilja najčešće se analiziraju obiteljski, školski i čimbenici zajednice, ali pošto je nasilje u virtualnom svijetu novija pojava, vrlo malo je istraživanja koja analiziraju njihovu povezanost s elektroničkim vršnjačkim nasiljem.

Od obiteljskih varijabli značajnim korelatima elektroničkog vršnjačkog nasilja smatraju se slaba posvećenost i uključenost roditelja u život i on-line aktivnosti djece, te njihova međusobno slaba povezanost (Hinduja i Patchin, 2009; Mason, 2008).

Kada je riječ o tradicionalnom nasilju pažnja je usmjerena na čimbenike iz školskog okruženja, ali budući da se elektroničko nasilje događa u privatnom virtualnom svijetu pojedinca, ponekad daleko od školskog prostora, mali broj autora se odlučuje ispitati ulogu školskih varijabli u toj vrsti nasilja. Međutim, rezultati zapaženog istraživanja Williamsa i Guerre (2007) navode da su negativna školska klima i negativna ili nedovoljna podrška vršnjaka značajni prediktori elektroničkog vršnjačkog nasilja.

Općenito od svih kontekstualnih korelata najmanje su istraživani čimbenici zajednice, odnosno karakteristike okruženja i zajednice u kojoj djeca odrastaju. Ne može se zanemariti da je ponašanje djece i mladih često rezultat nagomilanih problema u kojima žive, kao što su recesija, socijalna nepravda i polarizacija, što utiče na njihova ponašanja i odnose sa drugima. Pretpostavlja se da čimbenici iz realnog okruženja potiču ponašanja djece i mladih i u virtualnom svijetu, što u slučajevima nasilja ostavlja vrlo stvarne posljedice. Rezultati istraživanja (Bilić, 2014) pokazuju da percipirana opća nepravda u društvu, nedovoljna briga i podrška odraslih, predstavljaju značajne prediktore činjenja nasilja i doživljavanja istog u virtualnom svijetu.

5. POSLJEDICE ELEKTRONIČKOG NASILJA MEĐU DJECOM I MLADIMA

Internet omogućava ljudima međusobnu komunikaciju kao i izmjenjivanje podataka i razmjenu informacija putem računala ili mobilnih telefona gdje god se nalazili. U savremenom svijetu djeca i mladi se od ranih godina života susreću s modernim tehnologijama i medijima, pametnim mobilnim uređajima, prijenosnim računalima i tabletima, putem kojih imaju pristup internetu. Djeca i mladi tako sve više vremena provode u virtualnom svijetu, te im on postaje svijet zabave, druženja i komunikacije. Međutim, internet i ostali elektronički uređaji ne služe isključivo za zabavu već imaju i pozitivnu obrazovnu ulogu u razvoju djece i mladih.

Pored brojnih prednosti koje internet pruža i nosi sa sobom, nemoguće je ne navesti i niz rizika i nedostataka, a to su: rizik gubitka socijalnih vještina, stvaranje ovisnosti, pretilost uslijed nedovoljne fizičke aktivnosti, anksioznost u komunikacijama „licem u lice“, elektroničko vršnjačko nasilje, narušavanje privatnosti, moguća izloženost i bivanjem žrtve pornografije ili pedofilije (Carr, 2011).

Kada je riječ o posljedicama koje elektroničko vršnjačko nasilje ostavlja na žrtvu, postoji podijeljeno mišljenje. Shodno tome, pojedini autori smatraju da ovaj oblik nasilja ostavlja jednake ili čak i blaže posljedice kod žrtava, dok drugi zastupaju mišljenje da ovaj oblik nasilja ostavlja daleko teže, veće i dugotrajnije posljedice po žrtvu. Argument koji navode autori koji podržavaju drugi stav, odnosno stav da elektroničko nasilje među djecom i mladima ostavlja veće i dugotrajnije posljedice, jeste taj da kod tradicionalnog oblika nasilja žrtva vrlo vjerovatno neće upamtiti sve riječi koje joj je nasilnik uputio, niti će upamtiti sve detalje koje se mogu desiti tokom svađe ili sukoba, dok na internetu to sve ostaje pohranjeno, pa tako žrtva može iznova proživljavati nasilje čitajući komentare i slično.

Istraživanja pokazuju da elektroničko nasilje među djecom i mladima negativno utiče na fizičko, socijalno i kognitivno funkcioniranje, razvoj i dobrobit žrtve (Brown, Kilpatrick Demaray i Secord, 2014).

Posljedice elektroničkog vršnjačkog nasilja u širem smislu, oko kojih se autori slažu, jesu anksioznost, depresija, smanjeno samopoštovanje, socijalni stres, frustracije, promjene raspoloženja, strah, emocionalno distanciranje, te eventualno i suicidalne misli.

Depresivno raspoloženje se može javljati zajedno sa drugim negativnim emocijama, kao što su strah, bijes, prezir, osjećaj krivnje ili gađenja (Živčić, 1994). Dosadašnja istraživanja pokazuju da je doživljavanje elektroničkog nasilja među djecom i mladima u direktnoj vezi sa povišenom stopom depresije.

Anksioznost je za razliku od straha koji je izazvan neposrednom opasnošću, izazvana događajima koji se anticipiraju i koji se još nisu dogodili. Može se definirati na različite načine, ali najprihvaćenija definicija jeste ona koju je dao Charles D. Spielberger (2004), koji razlikuje anksioznost kao stanje i kao osobinu ličnosti. Dosadašnja istraživanja pokazuju kako je doživljavanje cyber nasilja povezano s višom anksioznošću (Cowie, 2013), socijalnom anksioznošću i visokom javnom samosvijesti (Olenik-Shemesh, Heiman i Eden, 2012).

Stres predstavlja negativne osjećaje i vjerovanja koja se javljaju kada ljudi procjene da se ne mogu suočiti sa zahtjevima svoje okoline (Aronson, Wilson i Akret, 2005). Autori Menesini i Spiel (2012) izvještavaju kako je doživljavanje elektroničkog vršnjačkog nasilja povezano s višom percipiranom razinom stresa. Shodno prethodno navedenom, možemo reći da je razina stresa kod žrtava

elektroničkog vršnjačkog nasilja uvećana i u odnosu na druge oblike nasilja, što ne znači da kod drugih oblika nasilja stres ne postoji.

Suicid ili samoubistvo predstavlja čin svjesnog i namjernog oduzimanja vlastitog života. Osoba koja razmišlja o suicidu, u velikom broju slučajeva, do takve odluke dolazi iz očajja, nemogućnosti rješenja određenih problema kojih ima (fizičkih i/ili psihičkih), te se u najvećoj mjeri dovodi u vezu sa depresijom. Dakle, kao što je ranije i navedeno, elektroničko nasilje među djecom i mladima, nerijetko rezultira upravo depresijom, zbog nemogućnosti žrtve da se oslobodi zlostavljača i situacije u kojoj se našla, a samim time, zbog nemogućnosti da se izbori sa depresijom koja nastane, žrtva se u datim situacijama odluči i na oduzimanje vlastitog života.

Istraživanja upućuju na to da mladi imaju problem sa konstruktivnim korištenjem interneta i svih njegovih mogućnosti, te nedostatak adekvatnih vještina za zaštitu od rizika i nasilja putem interneta.

Kako elektronski vid komunikacije svakim danom postaje sve više dominantan oblik komunikacije kod djece i mladih, iz tog razloga je neophodno da se razvije svijest i razumiju načini na koji elektroničko nasilje među djecom i mladima izaziva negativne psihičke, emocionalne i socijalne posljedice kod pojedinaca (Kuzmanović i sur., 2016).

U kontekstu rizika i negativnih posljedica bitno je istaknuti dvije strane kontinuuma kada je riječ o uticaju korištenja interneta na djecu i mlade osobe. S jedne strane, djeca i mladi su u tim periodima života veoma senzibilni i prolaze kroz bitne aspekte socijalnog i kognitivnog razvoja pa nekontrolisana upotreba interneta može predstavljati rizik za taj razvoj. S druge strane, djeca i mladi imaju potrebne kompetencije i kreativni su, a odrasli nerijetko podcjenjuju njihove informatičke i tehnološke vještine i sposobnosti (Nikodem i sur., 2014).

II METODOLOŠKI OKVIR RADA

1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Internet koji je sve više i lakše dostupan, te neophodan u savremenom dobu moderne tehnologije, sa sobom nosi širok spektar koristi, ali isto tako i rizika i negativnih posljedica. Nastankom i uvećanjem broja društvenih mreža i njihovih korisnika, te smanjivanjem dobnih granica kojima društvene mreže nude mogućnost izrade ličnih profila, sve više djece i mladih osoba biva izloženo nekom obliku elektroničkog nasilja, najčešće vršnjačkog. Iako društvene mreže egzistiraju već duži niz godina, u posljednje vrijeme svjedočimo rekordnom nastanku novih, adaptiranih mreža koje nude veću anonimnost, lakšu dostupnost i veći broj raznoraznih alata komunikacije. S obzirom na pandemiju koja je u posljednje tri godine zatekla cijeli svijet, djeca, mlade osobe, roditelji i nastavno osoblje bili su primorani sve više se koristiti internetom, jer je to predstavljalo jedini način da život nastavi funkcionirati, čak i u izolaciji. Dešavanja koja su posljedica izbijanja pandemije, kako u ostalim sferama, tako i u sferi obrazovanja, dovela su do uvećanog nivoa korištenja interneta, i vremenski skoro neprekidnog bivanja u virtualnom svijetu. Upravo navedena dešavanja i posljedice koje je izazvala pandemija, mogu se povezati i sa uvećanom stopom elektroničkog vršnjačkog nasilja u posljednjih nekoliko godina.

Uvjetovano prethodno navedenim činjenicama, djeca i mlade osobe sve više svog vremena provode na internetu, nerijetko nekontrolisana, što u konačnici može dovesti do stvaranja ozbiljnog problema ovisnosti o internetu, stvaranju antisocijalnih oblika ponašanja, distanciranju od svojih vršnjaka, obitelji, prijatelja i učitelja, te mogućnosti stvaranja psiholoških poteškoća zbog nemogućnosti prihvatanja i nošenja sa izazovima i problemima koje nosi realni život.

Osim toga, količina vremena koju djeca i mladi provode na internetu, stvara podlogu za činjenje i doživljavanje elektroničkog nasilja među djecom i mladima. Shodno tome, neophodno je ispitati koji to sve faktori i uvjeti dovode do same pojave elektroničkog vršnjačkog nasilja, tj. njegovog činjenja ili doživljaja.

Dosadašnja istraživanja pokazuju kako izloženost bilo kojem obliku elektroničkog nasilja raste sa ulaskom u doba adolescencije. Adolescencija tako predstavlja razdoblje u kojem osobe najviše doživljavaju nasilje putem interneta i to uglavnom od strane svojih vršnjaka (dakle, predstavlja period u kojem također najviše čine nasilje) iz škole i okruženja u kojem provode vrijeme. To je i razdoblje u kojem mlade osobe otkrivaju svoj identitet, pa zbog neslaganja u razmišljanjima najmanje komuniciraju sa roditeljima i drugim odraslim osobama o problemima s kojima se susreću. Sve to može ostaviti i ostavlja posljedice na psihičko zdravlje žrtava, pa zbog toga nerijetko kao odgovor na doživljavanje bilo kojeg oblika elektroničkog nasilja rezultira promjenama u ponašanju koje mogu dovesti čak i do suicidalnih misli. Osim toga, učestala izloženost nasilju na internetu dovodi do pojave simptoma, gdje se uglavnom radi o depresivnim simptomima kod žrtve.

Zbog svega navedenog, veoma bitno je na vrijeme prepoznati i reagirati, tj. prevenirati i spriječiti nastanak kasnijih mogućih posljedica na zdravlje osobe koja je doživjela neki oblik elektroničkog

nasilja. Programi prevencije nasilja putem interneta koji su dosada provedeni obuhvataju i seksualni oblik nasilja putem interneta pa sve do govora mržnje, međutim rezultati istraživanja pokazuju da svi ti programi nisu imali uspješnost koja je bila zamišljena kao željeni rezultat istih.

Buduća istraživanja elektroničkog nasilja, seksualnog nasilja putem interneta i govora mržnje, bi zbog toga se trebala više usmjeriti na mehanizme u podlozi takvih rizičnih ponašanja i uvođenjem sveobuhvatnih programa u škole koji bi se bavili posljedicama i prevencijom rizičnih ponašanja na internetu.

Društvene mreže se sve više bave ovim problemom te razvijaju i uvode opcije prijave i blokiranja korisnika koji vrše bilo koji oblik elektronički kriminalnih radnji. Prije svega, bitno je operacionalizirati pojmove, poput seksualnog nasilja putem interneta ili govora mržnje, na svjetskoj razini kako bi se istraživački radovi što bolje upotpunjavali, te kako bi se mogle pratiti stvarne razlike u statističkim podacima elektroničkog nasilja iz godine u godinu. Rezultat toga bili bi usklađeni zakoni u svijetu, formirani preventivni programi koji bi rezultirali boljim ishodom od dosadašnjih, bez obzira na koji oblik elektroničkog nasilja se odnosili.

2. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Predmet ovog istraživanja obuhvata utvrđivanje i prepoznavanje elektroničkog nasilja među djecom i mladima. Predmet istraživanja odnosi se na utvrđivanje povezanosti sociodemografskih varijabli kao što su spol i dob sa doživljavanjem i činjenjem nasilja putem interneta. Kroz predmet istraživanja i njegove rezultate na koncu, istraživalo se da li faktori kao što su: spol i dob utiču na pojavu i učestalost doživljavanja i/ili činjenja elektroničkog nasilja među djecom i mladima.

2.1. Kategorijalno – pojmovni sistem

Kroz teorijsko određenje predmeta istraživanja, definirani su centralni pojmovi iz naslova kojima se iskazuju bitna svojstva predmeta istraživanja.

- Pojam „elektroničko nasilje“ – poticanje govora mržnje, širenje uvredljivih komentara, kreiranje internetskog sadržaja koji sadrži priče, slike i „šale“ na račun vršnjaka, slanje tuđih fotografija, otkrivanje osobnih ličnih informacija o drugima, prijetnje smrću, seksualno namamljivanje i iskorištavanje, i slično (Crnković, 2012).
- Pojam „dijete“ – označava svako ljudsko biće mlađe od 18 godina, ukoliko se zakonom date države punoljetstvo ne stiče ranije (čl. 1, UN Konvencija o pravima djeteta).

- Pojam „mlada osoba“ – predstavlja svako ljudsko biće u dobi od navršениh 15 godina do navršениh 30 godina starosti (Zakon o mladima Federacije Bosne i Hercegovine). Mladost se često shvata kao period tranzicije ka samostalnom životu: od učenja do rada, od izdržavanog do samostalnog života i sl.
- Pojam „adolescencija“ – Američki Centar za kontrolu i prevenciju bolesti, adolescenciju dijeli na ranu (11-14 godina), srednju (15-17 godina) i kasnu (18 i rane 20-e godine). Sva razdoblja obilježena su određenim promjenama na tjelesnom, emocionalnom, kognitivnom i društvenom području. Adolescencija podrazumijeva ukupne psihičke, fizičke i hormonske promjene, koje se kod oba spola odražavaju na svim područjima ponašanja i kvalitete afektivnog života.
- Pojam „vršnjačko nasilje“ - Olweus (1998) daje prvu definiciju nasilja među vršnjacima gdje je naveo da je osoba zlostavljana kada je učestalo izložena negativnim postupcima od strane jedne ili više osoba. Shodno tome, definicija koju Olweus daje, naglašava negativno djelovanje koje se ponavlja duži vremenski period.

3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja jeste istražiti učestalost doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja među djecom i mladima, te povezanost sa sociodemografskim varijablama spola i dobi.

3.1. Naučni ciljevi

Naučni ciljevi ovog istraživanja odnose se na potrebu da se naučnim putem ispita i utvrdi učestalost i rasprostranjenost elektroničkog vršnjačkog nasilja, te da se utvrdi povezanost sa nekim sociodemografskim varijablama, kao što su razlike po spolu i dobi u doživljavanju i činjenju elektroničkog nasilja.

3.2. Društveni ciljevi

Društveni cilj ovog istraživanja ogleda se u operacionalizaciji termina elektroničko nasilje, te se ukazuje na negativne posljedice nekontrolisane upotrebe interneta. Neke od posljedica jesu: anksioznost, depresija, loš akademski uspjeh, nizak nivo samopouzdanja, povlačenje, osjećaj bespomoćnosti, razvijanje antisocijalnih oblika ponašanja, pokušaj suicida i eventualno suicid.

S obzirom na već navede društvene ciljeve, oni se mogu generalizirati u cilj spoznaje važnosti virtualnog svijeta, tj. interneta kao svakodnevnice i shvatanja važnosti uticaja vremena provedenog u virtualnom svijetu na lične uspjehe i ostvarenja, stvaranje i održavanje veza i odnosa u stvarnosti.

Ostvarivanjem uvida u navedene komponente, mogu se uočiti i prepoznati prednosti i nedostaci u obrazovnom sistemu, obiteljskim odnosima i slično, te pokušati poboljšati i izmijeniti ukoliko je potrebno navedene komponente, kako bi se stepen zaštite od doživljaja nasilja putem interneta uvećao.

3.3. Zadaci istraživanja

Zadaci istraživanja su sljedeći:

1. Utvrditi učestalost doživljavanja različitih oblika elektroničkog vršnjačkog nasilja.
2. Utvrditi učestalost činjenja različitih oblika elektroničkog vršnjačkog nasilja.
3. Utvrditi ulogu sociodemografskih varijabli (spol, dob) u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja.
4. Utvrditi ulogu sociodemografskih varijabli (spol, dob) u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja.

4. SISTEM HIPOTEZA

4.1. Generalna hipoteza

Doživljavanje elektroničkog vršnjačkog nasilja se razlikuje prema spolu i dobi, te po svojoj učestalosti s obzirom na oblike elektroničkog vršnjačkog nasilja. Podjednako kao i doživljavanje, i činjenje elektroničkog vršnjačkog nasilja se razlikuje prema spolu i dobi, kao i po svojoj učestalosti s obzirom na oblike vršnjačkog elektroničkog nasilja.

4.2. Posebne hipoteze

1. Očekuje se da će faktor manipuliranja informacijama biti najčešće zastupljen u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja.
2. Očekuje se da će faktor posramljivanja biti najčešće zastupljen u činjenjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja.
3. Očekuje se da će postojati statistički značajna razlika u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na spol.

4. Očekuje se statistički značajna razlika u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na spol.
5. Očekuje se da će postojati statistički značajna razlika u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na dob.
6. Očekuje se da će postojati statistički značajna razlika u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na dob.

4.3. Sistem varijabli

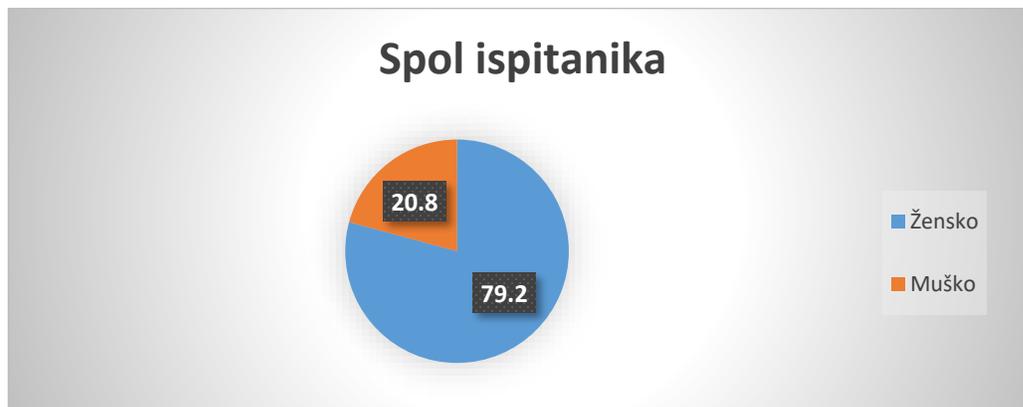
Nezavisna varijabla u ovome slučaju jeste učestalost doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja. S druge strane, sociodemografske varijable spola i dobi predstavljaju zavisne varijable. Iz toga proizlazi da su spol i dob prediktori za doživljavanje i/ili činjenje elektroničkog vršnjačkog nasilja.

4.4. Sistem indikatora

Indikatori služe provjeri postojećih hipoteza, s tim u vezi izvori su nastali prema saznanjima postojeće i relevantne literature i dokumentacije, pisanih iskaza djece, mladih, roditelja i nastavnika, te teorijski izvedenih zaključaka.

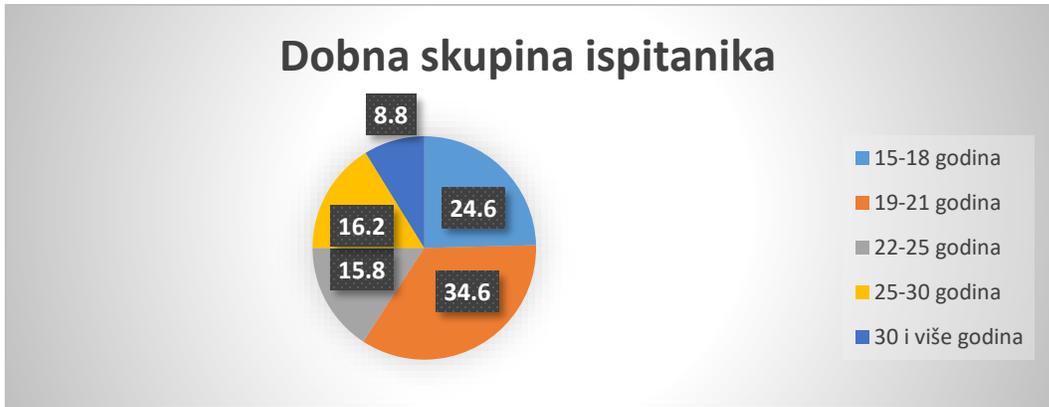
5. UZORAK ISTRAŽIVANJA

Uzorak istraživanja obuhvata učenike srednjih škola Bosne i Hercegovine, studente Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, i druge.

Grafikon br. 1 – Spol ispitanika anketnog upitnika

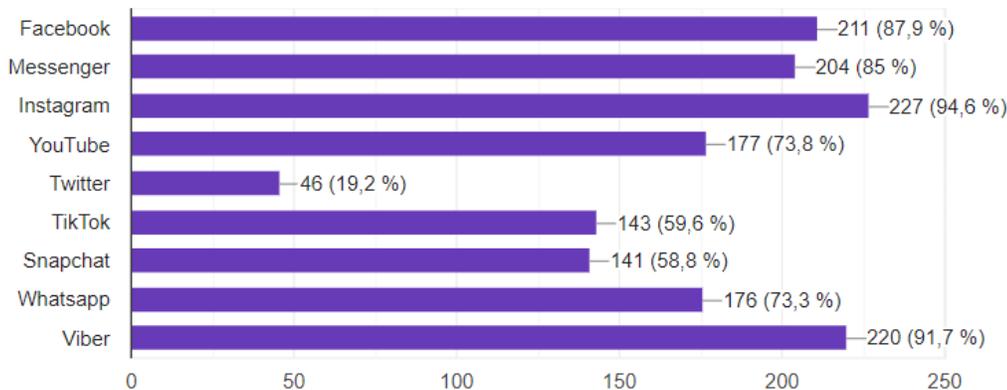
Na osnovu prikazanog grafikona, uočavamo disproporciju u pogledu spola ispitanika. Od ukupnog broja ispitanika kojih je 240, 190 ispitanika ili 79.2% su ženskog spola, dok je njih 50 ili 20.8% muškog spola. Pretpostavlja se da je disproporcija u broju ispitanica i ispitanika zasnovana na tome da su osobe ženskog spola u većini slučajeva raspoložnije sudjelovati u istraživanjima, i izdvojiti potrebno vrijeme za odgovaranje na upitnike.

Grafikon br. 2 – Dobna skupina ispitanika obuhvaćenih istraživanjem

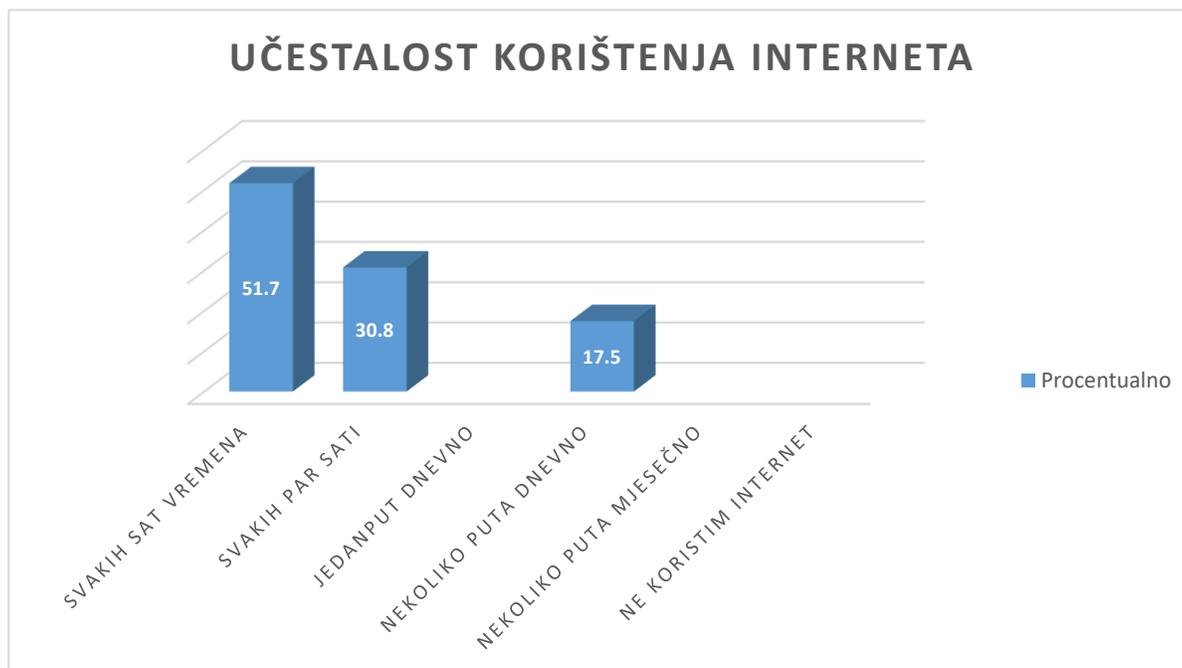
Kao što je vidljivo iz grafikona, ispitanike ovog istraživanja činili su: sudionici od 15 do 18 godina (24.6% ili njih 60), sudionici od 19 do 21 godine (34.6% ili njih 84), sudionici od 22 do 25 godina (15.8% ili njih 37), sudionici od 25 do 30 godina (16.2% ili njih 38) i sudionici od 30 i više godina života (8.8% ili njih 21).

240 odgovora

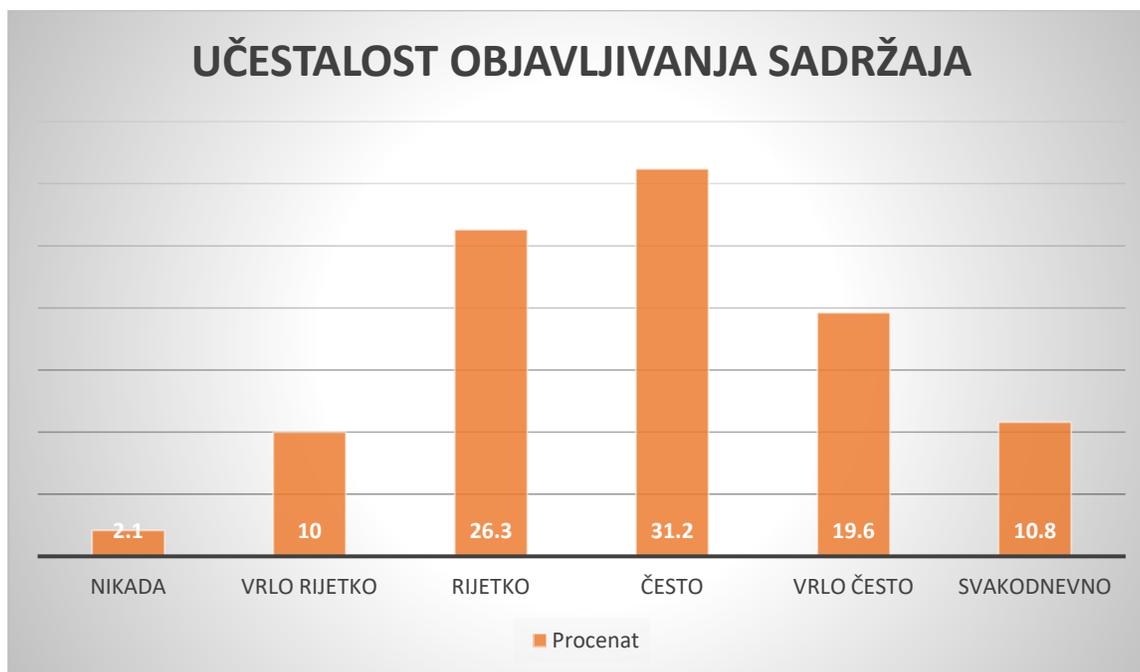
Grafikon br. 3 – Društvene mreže koje ispitanici koriste

Kao što se može vidjeti u *grafikonu br. 3* najveći broj ispitanika, njih 227 od 240, odnosno 94,6% koristi društvenu mrežu Instagram. Nakon Instagrama, najveći broj korisnika koristi Viber, tj. njih 220 od 240, odnosno 91,7% ispitanika. Treća najčešće korištena aplikacija odnosno društvena mreža jeste Facebook, koju koristi 211 od 240 ispitanika, odnosno njih 87,9%.

Grafikon br. 4 – Učestalost korištenja interneta

U *grafikonu br. 4* vidljiva je raspodjela sudionika ispitivanja prema učestalosti korištenja interneta. Grafikon prikazuje disproporcijalnu distribuciju podataka. Kao što se može vidjeti iz grafikona, najviše je onih koji internet koriste svakih sat vremena 124 (51.7%), zatim oni koji internet koriste svakih par sati 74 (30.8%), potom oni koji internet koriste nekoliko puta dnevno 42 (17.5%). Osim toga, prema grafikonu nitko od sudionika nije naveo da internet koristi samo jedanput dnevno, nekoliko puta sedmično, kao i da nitko od sudionika nije naznačio da nikako ne koristi internet. Dobijeni rezultati su u priličnom skladu sa očekivanjima, s obzirom na to da je internet postao obavezni dio svakodnevnice djece i mladih, koji osim svog slobodnog vremena sve više i svoje obrazovne i poslovne obaveze izvršavaju u virtualnom svijetu.

Grafikon br. 5 – Učestalost objavljivanja sadržaja na društvenim mrežama

Iz *grafikona br. 5*, koji je također povezan sa učestalošću korištenja interneta među ispitanicima, može se vidjeti da je na pitanje: „Koliko često objavljujete sadržaje na društvenim mrežama (uključujući sadržaj koji nestaje nakon određenog vremena, tzv. story)“, najveći broj ispitanika, 75 (31.2%) od njih 240, odgovorilo da takve sadržaje objavljuje često (nekoliko puta mjesečno). Nadalje, njih 47 (19.6%) navelo je da objavljuje sadržaje na društvenim mrežama vrlo često (nekoliko puta sedmično), a 26 (10.8%) je navelo da sadržaje objavljuje svakodnevno. Nasuprot tome, broj ispitanika koji navedene sadržaje objavljuje rijetko (nekoliko puta godišnje) iznosi 63 (26.3%), vrlo rijetko njih 24 (10%), te nikada 5 (2.1%).

6. MJERNI INSTRUMENTI

Za potrebe ovog istraživanja, proveden je online anketni upitnik (Google obrazac) postavljen putem društvene mreže Facebook u studentske grupe, te prosljeđen putem društvene mreže Instagram Asocijaciji srednjoškolaca Bosne i Hercegovine, kao i ostalima.

Pitanja unutar anketnog upitnika su koncipirana u skladu sa zahtjevima naslova teme istraživanja, koja glasi „Elektroničko nasilje među djecom i mladima“. Ovim anketnim upitnikom prikupljeni su podaci o navikama korištenja interneta, podaci o svjesnosti i prepoznavanju postojanja nasilje putem interneta, kao i samoprocjena eventualnog doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja.

Anketni upitnik je sastavljen iz uvodnog dijela koji sadrži opće informacije, tj. sociodemografska obilježja (spol i dobna skupina ispitanika), te uvodni dio pitanja o navikama korištenja interneta

(frekvencija korištenja interneta, društvene mreže koje se koriste, dostupnost informacija o pojedincu na društvenim mrežama, frekvencija objavljivanja sadržaja na društvenim mrežama), kao i pitanja vezana za iskustva doživljena u prethodnih godinu dana, tj. 12 mjeseci. Pitanja vezana za iskustva doživljena u posljednjih godinu dana, koncipirana su kroz skale koje se odnose na tradicionalno vršnjačko nasilje, odnose s roditeljima i socioekonomski status obitelji ispitanika.

Pitanja u drugom dijelu anketnog upitnika odnose se na neugodna iskustva koja se mogu dogoditi prilikom korištenja interneta. Ispitanici su na skali (od 1-nikada do 5-uvijek) procijenili koliko često su im se opisane tvrdnje događale u prethodnih 12 mjeseci.

Pitanja u trećem dijelu anketnog upitnika odnose se na samoprocjenu, da li postoje neki od oblika nepoželjnog ponašanja na internetu kod ispitanika. Ispitanici su na skali (od 1-nikada do 5-uvijek) procijenili, da li su i ukoliko jesu, koliko često se oni sami ponašali nasilnički prema drugima na internetu.

Prilikom izrade anketnog upitnika pod nazivom „Istraživanje o navikama korištenja interneta“ korištena je prilagođena „Skala doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta“ autora Šincek, Daniela, 2021. prema Cetin, Yaman i Peker, 2011., a koja je podijeljena na subskalu doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja, te subskalu činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja.

U okviru skale doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta, u prvom dijelu skale koji se odnosi na neugodna iskustva koja se mogu dogoditi na internetu, ispitanici su na skali od 1 do 5 opisivali koliko često su im se navedene tvrdnje (33 tvrdnje) događale u prethodnih godinu dana.

Nadalje, u okviru skale doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta, u drugom dijelu koji se odnosi na manje poželjne načine ponašanja na internetu, ispitanici su na skali od 1 do 5 opisivali koliko često su oni činili neki oblik nasilja preko interneta (33 tvrdnje).

Rezultat se formira kao ukupnost svih odgovora na pojedinačnoj subskali.

7. NAČIN – POSTUPAK ISTRAŽIVANJA

Istraživanje na temu: „Elektroničko nasilje među djecom i mladima“ određeno je kao teorijsko – empirijsko. Teorijski dio obuhvata prethodna saznanja verificirana naučnim dokumentima i literaturom, dok će empirijski dio biti zaokupljen terenskim istraživanjem koje će nam sveobuhvatno pružiti rezultate na bazi empirijskih istraživanja.

Naučni pristup istraživanju je integralno – sintetički, jer ne favorizuje posebno nijedan teorijsko metodološki pravac.

- Obzirom da se radi o teorijsko – empirijskom istraživanju, primjenjuju se osnovne analitičko – sintetičke metode, s posebnim naglaskom na analizu. Analiza se vrši rastavljanjem pojave koja se istražuje na njene sastavne dijelove, kako bi se oni dublje i svestranije proučili.

Analizom kao metodom otkrivamo koji su to sve faktori koji doprinose pojavi činja i doživljaja nasilja putem interneta.

- Od općenačnih metoda, primjenjuje se statistička metoda. Razlog za primjenu ove metode nalazi se u tome što se ona realizuje i primjenjuje kroz izradu istraživačkih instrumenata i obradu podataka iz dobijenih rezultata istraživanja.
- Hipotetičko – deduktivna metoda primjenjuje se iz razloga što su za proučavanje ovog problema neophodna već potvrđena društvena iskustva u različitom vremenskom okviru. Hipotetičko – deduktivna metoda koristi se u raznim društvenim iskustvima, u raznom vremenskom razdoblju i od raznih subjekata. Shodno tome, da bi se na što vjerodostojniji i relevantniji način prikazao uticaj sociodemografskih varijabli i činitelja, socioekonomskog statusa i prethodnih iskustava doživljaja nasilja u obitelji na učestalost činja i doživljaja elektroničkog nasilja, uzeti će se u obzir prethodno vršena istraživanja i iskustva ispitanika.
- Iz reda metoda pribavljanja podataka, primjenjuje se metoda analize sadržaja dokumenata i metoda ispitivanja.
- Metoda analize sadržaja dokumenata: dostupne i relevantne literature, knjiga, dokumenata, stručnih časopisa, dostupnih i relevantnih istraživanja, i posjećivanje službenih i internet stranica (tamo gdje se može doći do potrebnih i specifičnih informacija).
- Metoda ispitivanja – u okviru metode ispitivanja primjenjuje se tehnika anketnog upitnika. Informacije o razlikama po spolu, po dobi, ekonomskom statusu obitelji pojedinca, te prethodnim iskustvima doživljaja nasilja, dobijene su putem online anketnog upitnika.

8. NAUČNA I DRUŠTVENA OPRAVDANOST ISTRAŽIVANJA

- Naučna opravdanost provedenog istraživanja ogleda se u složenosti i kompleksnosti pojave elektroničkog nasilja, koje u fokusu ima djecu i mlade osobe. Opravdanost se očituje i u činjenici da je sam fenomen relativno „mlad“ i nedovoljno istražen, pa shodno tome ovo istraživanje može biti korisno i za druge naučne discipline, kao što su psihologija i pedagogija. Osim toga, istraživanje ovog tipa može poslužiti i kao smjernica za buduća naučna istraživanja, te samim time pomoći da se prevaziđe oskuđenost podataka koji su relevantni za nauku. Nadalje, ovo istraživanje svoju naučnu opravdanost nalazi i u rezultatima dosadašnjih istraživanja, koja su pokazala da postoji značajna povezanost između zaštitnih faktora, „pozitivnih“ faktora odrastanja, stabilnog ekonomskog statusa i pozitivnog psiho-socio-kognitivnog razvoja pojedinca, na učestalost pojave doživljaja i/ili činja elektroničkog nasilja.
- Društvena opravdanost se procjenjuje na osnovu vjerovatnog aktuelnog i potencijalnog doprinosa odigravanjem i rezultatima istraživanja u rješavanju društvenog problema. Provedeno istraživanje je društveno opravdano jer doprinosi saznanjima o uzrocima i posljedicama koje jasno ukazuju na osjetljivost djece i mladih na internetu, te potrebi njihove zaštite u virtualnom svijetu. Dužnost društva je briga za djecu i mlade, njihovu opštu dobrobit i napredak, s obzirom da su oni budućnost i opstanak samog društva. Podizanjem društvene svijesti podstičemo društvo na poboljšanje kvalitete života i kvalitete zaštite djece i mladih,

kako u realnom tako i u virtualnom svijetu. Provedeno istraživanje može biti od koristi onima koji se bave populacijom djece i mladih osoba, i prednostima i manama korištenja interneta, a ciljana skupina su djeca, mladi, roditelji i akademska zajednica.

9. VREMENSKO I PROSTORNO ODREĐENJE ISTRAŽIVANJA

- Vremensko određenje istraživanja: Istraživanje je provedeno od mjeseca jula 2022. godine do mjeseca oktobra 2022. godine, te se odnosi na događanja u prethodnih 12 mjeseci, tj. godinu dana.
- Prostorno određenje istraživanja: Provedeno istraživanje je ostvareno sa učenicima srednjih škola, sa studentima Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, te sa ostalim sudionicima, u grupama koje postoje unutar online platforme Facebook i Instagram. Osim toga, anketni upitnik je prosljeđivan i putem e-mail adrese, za učesnike koji su svojevrijem pristali na takav vid dijeljenja i pristupanja anketi.

III REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Za potrebe rezultata istraživanja korišten je Google alat za obradu odgovora u sklopu Google obrazaca, putem kojeg se proveden online anketni upitnik. Osim toga korišten je program za obradu podataka SPSS (Statistical Package for the Social Science) v25. Rezultati anketnog upitnika provedenog sa srednjoškolcima, studentima i drugima, prikazani su kroz grafikone i tabele.

3.1. Učestalost doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja

U okviru prvog istraživačkog zadatka postavljen je upitnik doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja sa 33 tvrdnje koje se odnose na neugodna iskustva koja su ispitanici mogli doživjeti u posljednjih godinu dana.

Sudionici su na skali od pet stupnjeva (od 1 – nikada do 5 – uvijek) ocjenjivali koliko često su im se određene tvrdnje događale u posljednjih dvanaest mjeseci.

Rezultati subskale doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja prikazani su kroz tabelu, koja sadrži prikaz prosječnih vrijednosti prema faktorima (posramljivanje, manipuliranje informacijama, govor mržnje, zloupotreba tehnologije, dijeljenje informacija) unutar subskale, te su unutar faktora prikazane neke od najzastupljenijih čestica (tvrdnji) unutar subskale (Prilog 1. Anketni upitnik).

Tabela 1. – Faktorska vrijednost subskale doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja

	Broj ispitanika	Min. vrijednost	Max. vrijednost	Prosječna vrijednost	Standardna devijacija
POSRAMLJIVANJE	240	1	4,38	1,34	0,60
MANIPULIRANJE INFORMACIJAMA	240	1	5	1,40	0,64
GOVOR MRŽNJE	240	1	5	1,26	0,77
ZLOUPOTREBA TEHNOLOGIJE	240	1	4,57	1,21	0,45
DIJELJENJE INFORMACIJA	240	1	4	1,16	0,45

S obzirom da je subskala anketnog upitnika koja se odnosi na doživljavanje elektroničkog vršnjačkog nasilja sastavljena od čestica koje pripadaju određenim faktorima subskale, iz prikaza **tabele 1.**, vidimo da je najzastupljeniji faktor *manipuliranje informacijama* sa prosječnom vrijednošću 1,40, zbog čega pretpostavljamo da je najveći broj ispitanika doživio neki oblik elektroničkog vršnjačkog nasilja upravo iz domene manipuliranja informacijama, što se odnosi na prikrivanje pravog identiteta

pri komuniciranju sa žrtvom (prikriivanje identiteta, stvaranje lažnog identiteta i sl.), navođenje žrtve da razgovara o seksualnim temama iako ona to ne želi, prisiljavanje žrtve da pregledava fotografije i dokumente drugih osoba a koje su pornografskog sadržaja. Osim toga, manipuliranje informacijama se odnosi i na situacije u kojima počinioc putem prikriivanja identiteta pokušava doći do određenih informacija ili usluga od strane žrtve, te kako bi o istoj saznali privatne informacije (adresu, broj telefona, mjesto stanovanja i sl.).

Unutar faktora manipuliranja informacijama, najzastupljenija čestica, tj. tvrdnja jeste da su se drugi žrtvi javljali s profila sa izmišljenim identitetom (1,73). Nakon nje slijedi da su žrtvama prosljeđene fotografije drugih osoba (bez njihove dozvole), a seksualnog sadržaja (1,45). Iduća najzastupljenija čestica jeste da su se treća lica sa žrtvom dopisivala samo kako bi od nje dobili privatne informacije ili neku uslugu (1,39).

Naredni najzastupljeniji faktor unutar subskale doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja jeste *posramljivanje* sa prosječnom vrijednošću od 1,34. Faktor posramljivanja odnosi se na ogovaranja, pogrđne nadimke, ruganja na internetu, uvrijedljivo komentiranje, širenje laži o žrtvi, isključivanje žrtve iz društvenih grupa i ismijavanje žrtve općenito.

Unutar faktora posramljivanja, neke od najzastupljenijih tvrdnji jesu ogovaranje žrtve na internetu od strane zlostavljača (1,65). Nakon toga slijedi tvrdnja o širenju neistine i lažnih informacija o žrtvi (1,47), te tvrdnja o obraćanju ili spominjanju žrtve na internetu pogrđnim nadimcima (1,41).

Treći faktor po prosječnoj vrijednošću jeste *govor mržnje*, čija prosječna vrijednost prema odgovorima ispitanika iznosi 1,26. Govor mržnje kao faktor subskale doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja odnosi se na vrijeđanje žrtve, i navođenje trećih lica da isto to rade, iz razloga što je žrtva dio neke grupe, nacionalne pripadnosti, zbog rasne ili rodne razlike i slično.

Kada je riječ o česticama na koje se faktor govora mržnje odnosi, obje tvrdnje, tj. tvrdnje da su ispitanici bili žrtve vrijeđanja na internetu zbog pripadnosti nekoj grupi, nacionalnosti, rodu i sl., i tvrdnja da su ispitanici bili žrtve napada na internetu u kojem se implicira da ih treba protjerati i/ii uništiti zbog toga što su pripadnici migrantske populacije, romske populacije, zato što su ženskog roda, zbog eventualnih invaliditeta i sl., podjednako su zastupljene (1,26).

Četvrti faktor subskale doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja jeste *zloupotreba tehnologije*, koji nosi vrijednost od 1,21. Faktor zloupotrebe tehnologije se u subskali odnosi se na tvrdnje da su žrtve doživjele „hakaranje“, odnosno da su im počinioci ulazili na njihove profile, objavljivali sadržaje kojima su vrijeđali treća lica u ime žrtve, uništavali ranije objave i spremljene uspomene i slali viruse žrtvama. Osim toga, zloupotreba tehnologije se odnosi i na tvrdnje da su počinioci žrtvama prijetili i

ucjenjivali ih putem interneta, iznuđivali novac od žrtava, zloupotrebljavali osobne podatke žrtve ili novac, te provaljivali u društvene profile žrtve na društvenim mrežama, igricama i sl.

Najveću prosječnu vrijednost unutar faktora zloupotrebe tehnologije nosi tvrdnja da su počinioci žrtvama namjerno slali viruse putem poruka na društvenim mrežama kako bi ostvarili pristup informacijama i profilima (1,43). Nakon toga, slijedi tvrdnja da su počinioci žrtvama ulazili na profile/račune na društvenim i drugim mrežama bez njihovog odobrenja (1,25).

Posljednji faktor prema prosječnoj vrijednosti od 1,16 jeste *dijeljenje informacija*. Faktor dijeljenja informacija odnosi se na tvrdnje da su ispitanici bili žrtve dijeljenja njihovih privatnih, osjetljivih ili sramotnih informacija na internetu, da su njihovi video sadržaji objavljavani bez njihovog odobrenja i znanja, da su njihove fotografije objavljavane bez njihovog znanja, te da su im fotografije bile (pre)uređivane na uvredljiv i pogrđan način, u cilju ismijavanja i povređivanja žrtve emocionalno.

Tvrdnja sa najvećom prosječnom vrijednosti unutar ovog faktora jeste upravo tvrdnja da su ispitanici pretrpjeli dijeljenje njihovih fotografija na internetu bez njihovog znanja i odobrenja, te ona nosi vrijednost od 1,25.

Prema prethodno prikazanim rezultatima subskale doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja, dolazimo do saznanja da je faktor manipuliranja informacijama najzastupljeniji kada je riječ o doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja, te da su sudionici najčešće doživljavali da im se drugi pojedinci ili grupe javljaju sa lažnih profila.

Obradom podataka i odgovora koje su ispitanici davali, dobijena je prosječna vrijednost kompletne subskale doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja, te ona iznosi 1,30, sa standardnom devijacijom od 0,50.

3.2 Učestalost činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja

Drugi istraživački zadatak se odnosi na ispitivanje i utvrđivanje činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja. U okviru zadatka postavljen je upitnik sa 33 tvrdnje koje se odnose na nepoželjne načine ponašanja na internetu. Ispitanici su na skali od pet stupnjeva (od 1 – nikada do 5 – uvijek), odgovarali u kojoj mjeri su oni činili određena ponašanja na internetu prema drugima u posljednjih 12 mjeseci, koja se smatraju nepoželjnim.

Rezultati subskale činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja prikazani su kroz tabelu, koja sadrži prikaz prosječnih vrijednosti prema faktorima (posramljivanje, manipuliranje informacijama, govor mržnje, zloupotreba tehnologije, dijeljenje informacija) unutar subskale, te su unutar faktora prikazane neke od najzastupljenijih čestica (tvrdnji) unutar subskale (Prilog 1. Anketni upitnik).

Tabela 2. – Faktorska vrijednost subskale činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja

	Broj ispitanika	Min. vrijednost	Max. vrijednost	Prosječna vrijednost	Standardna devijacija
POSRAMLJIVANJE	240	1	3,77	1,16	0,37
MANIPULIRANJE INFORMACIJAMA	240	1	3	1,14	0,34
GOVOR MRŽNJE	240	1	3	1,05	0,28
ZLOUPOTREBA TEHNOLOGIJE	240	1	3	1,06	0,27
DIJELJENJE INFORMACIJA	240	1	3	1,09	0,32

Jednako kao i subskala doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja, i subskala činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja sastoji se od čestica koje su grupisane u faktore subskale (posramljivanje, manipuliranje informacijama, govor mržnje, zloupotreba tehnologije i dijeljenje informacija).

Iz prikaza *tabele 2.* vidimo da, kada je riječ o činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja, najzastupljeniji faktor jeste *posramljivanje* koji nosi prosječnu vrijednost 1,16. Čestice koje pripadaju faktoru posramljivanja su iste kao i kod subskale doživljavanja, s tim da se u subskali činjenja one odnose na radnje koje počinio nasilja radi, a ne na tvrdnje koje žrtva doživljava.

Unutar faktor posramljivanja, tvrdnja sa najvećom prosječnom vrijednosti jeste ogovaranje drugih na internetu (1,50). Nakon nje slijedi tvrdnja da su ispitanici ismijavali sadržaje koje su drugi objavljivali na internetu (1,25). Treću najveću prosječnu vrijednost unutar faktora posramljivanja nosi tvrdnja da su ispitanici druge na internetu nazivali nadimcima koji ih uznermiruju (1,21).

Slijedeću najveću vrijednost među faktorima, nosi faktor *manipuliranja informacijama*, sa prosječnom vrijednošću od 1,14, na skali procjene koliko često tvrdnje unutar tog faktora su ispitanici činili.

Unutar faktora manipuliranja informacijama, tvrdnja koja ima najveću prosječnu vrijednost činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja jeste dijeljenje screenshot-ova tuđih razgovora bez njihovog znanja

i odobrenja (1,24). Slijedeća u nizu jeste tvrdnja da su ispitanici koristili izmišljene identitete, tj. predstavljali se lažno, kao druga osoba ili izmišljena osoba (1,23). Nakon nje slijedi tvrdnja da su ispitanici na bilo koji način skrivali svoj identitet prilikom razgovora sa drugim osobama (1,20).

Treći faktor subskale činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja jeste *dijeljenje informacija*, sa prosječnom vrijednošću od 1,09. Neke od najčešće zastupljenih tvrdnji unutar faktora dijeljenja informacija jesu dijeljenje fotografija drugih osoba bez njihovog odobrenja (1,15), te dijeljenje video snimaka drugih osoba bez njihovog dopuštenja (1,11).

Četvrti faktor subskale činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja prema prosječnoj vrijednosti od 1,06 jeste *zloupotreba tehnologije* od strane ispitanika. Prema sakupljenim podacima, ispitanici su tvrdnju da su ulazili na tuđe profile/račune bez odobrenja tih osoba označili kao najčešću koju su činili (1,13). Slijedi je tvrdnja da su ispitanici koristili internet da ostvare ličnu korist na štetu drugih (1,08).

Faktor sa najmanjom prosječnom vrijednošću od 1,05 unutar subskale činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja jeste *govor mržnje*. U sklopu tvrdnji koje se odnose na faktor govora mržnje, ispitanici su kao i kod subskale doživljavanja obje tvrdnje vrednovali jednako. Tvrdnje da su ispitanici vrijeđali druge osobe na internetu iz razloga što su pripadnici određenih grupa, rase, roda i sl., te da ih kao takve treba protjerati, napadati ili uništiti, obje nose prosječnu vrijednost odgovora 1,05.

Prema prethodno prikazanim rezultatima ispitivanja uviđamo da od 240 ispitanika koji su dobrovoljno odgovorili na anketni upitnik, postoji nesrazmjernost u doživljavanju i činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja. Nadalje, prema prikazanim rezultatima uviđamo da činjenje elektroničkog vršnjačkog nasilja ipak postoji među ispitanicima anketnog upitnika, zbog čega treba uzeti u obzir moguće načine prevencije istog, kako bi postotak onih koji čine neki oblik elektroničkog nasilja se što više smanjio, ili sveo na nepostojanje.

Obradom podataka i odgovora koje su ispitanici davali na postavljena pitanja u okviru anketnog upitnika, dobijena je prosječna vrijednost subskale činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja koja iznosi 1,12, sa standardnom devijacijom od 0,30.

3.3. Utvrđivanje uloge sociodemografskih varijabli (spol i dob) u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja

Treći zadatak u ovom istraživanju odnosi se na analizu razlika u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja, s obzirom na sociodemografska obilježja. Kao sociodemografska obilježja razmatrali smo spol i dob.

Razlike među sudionicima s obzirom na *spol* testirane su preko analiza varijanci za doživljavanje elektroničkog vršnjačkog nasilja, podjednako kao i razlike s obzirom na *dob*. Rezultati provedenih analiza prikazani u *tabeli 3.* ukazuju da su se razlike doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja, s obzirom na *spol* statistički značajnima pokazale za faktor posramljivanja ($F=12.118$; $p<.05$), govor mržnje ($F=10.446$; $p<.05$), te za dijeljenje informacija ($F=14.204$; $p<.05$). Navedeni faktori, su zapravo dijelovi subskale doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja, koje su pored podjele na faktore, podijeljene na čestice koje pripadaju određenim faktorima, a koje mjere koliko često su ispitanici doživljavali da ih drugi ogovaraju, ismijavaju, da dijele njihove informacije bez njihovog znanja, da stupaju u kontakt sa njihovim porodicama, i sl. Dobiveni rezultati ukazuju da su ispitanici muškog spola češće doživljavali elektroničko vršnjačko nasilje, u domeni prethodno pomenutih faktora subskale doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja.

Tabela 3. – Razlike u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja s obzirom na *spol*

Varijabla	Grupa	N	M	SD	F	Df
POSRAMLJIVANJE	žensko	190	1.0751	0.491	12.118*	1
	muško	50	1.6046	0.872		
MANIPULIRANJE INFORMACIJAMA	žensko	190	1.3586	0.583	4.155	1
	muško	50	1.5657	0.818		
GOVOR MRŽNJE	žensko	190	1.1789	0.633	10.446*	1
	muško	50	1.5700	1.124		
ZLOUPOTREBA TEHNOLOGIJE	žensko	190	1.1857	0.377	3.770	1
	muško	50	1.3257	0.670		
DIJELJENJE INFORMACIJA	žensko	190	1.1079	0.330	14.2041*	1
	muško	50	1.3750	0.737		

df = 1, p<0.05

Napomena: * $p<0.05$

U sljedećem koraku testirane su razlike za različite aspekte doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja s obzirom na *dob* ispitanika. Razlike među sudionicima s obzirom na *dob*, također su ispitane putem analiza varijance kao i razlike prema spolu.

Rezultati provedenih analiza u *tabeli 4.* ukazuju na to da u datom istraživanju nisu uočene značajne razlike među ispitanicima s obzirom na *dob*, izuzev kod faktora govora mržnje ($F=7.410$; $p<.05$). Ono što nam rezultati prikazani u *tabeli 4.* govore, jeste da ukoliko se ispituje varijabla *dobi* u domeni doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja, ne postoje statistički značajne razlike u tome koja *dobna skupina* (15-18, 19-25, 26-30+) će češće ili u većoj mjeri biti žrtve nasilja putem interneta od strane svojih vršnjaka. Jedina statistička značajna razlika u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja kada se posmatra *dob* ispitanika, postoji kod faktora govora mržnje ($F=7,41$; $p<.05$), odnosno

faktora koji se odnosi na vrijeđanje drugih osoba zbog njihove pripadnosti nekoj grupi, i napadanju ili protjerivanju pojedinaca samo zato što su pripadnici određene grupe, nacionalnosti i sl, gdje su žrtve najčešće bili stariji adolescenti.

Tabela 4. – Razlike u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja s obzirom na dob

Varijabla	Grupa	N	F	Df
POSRAMLJIVANJE	15-18	59	3.443	1
	19-25	121		
	25-30	60		
MANIPULIRANJE INFORMACIJAMA	15-18	59	.112	1
	19-25	121		
	25-30	60		
GOVOR MRŽNJE	15-18	59	7.410*	1
	19-25	121		
	25-30	60		
ZLOUPOTREBA TEHNOLOGIJE	15-18	59	.061	1
	19-25	121		
	25-30	60		
DIJELJENJE INFORMACIJA	15-18	59	.043	1
	19-25	121		
	25-30	60		

df = 1, p<0.05

Napomena: *p<0.05

3.4. Utvrđivanje uloge sociodemografskih varijabli (spol i dob) u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja

Četvrti zadatak ovoga istraživanja odnosi se na analizu razlika u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na sociodemografska obilježja. Podjednako kao i u trećem zadatku, i u četvrtom smo kao socioemografska obilježja posmatrali spol i dob.

Razlike među sudionicima s obzirom na *spol* testirane su preko analizi varijanci za činjenje elektroničkog vršnjačkog nasilja, podjednako kao i razlike s obzirom na *dob*. Rezultati provedenih analiza prikazani u *tabeli 5.* ukazuju da su se razlike činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja s obzirom na spol statistički značajnima pokazale za faktor posramljivanja (F= 29.605; p<.05),

manipuliranje informacijama ($F=20.035$; $p<.05$), govor mržnje ($F=8.228$; $p<.05$), zloupotrebu tehnologija ($F=14.276$; $p<.05$), kao i kod dijeljenje informacija ($F=12.227$; $p<.05$). Dobiveni rezultati ukazuju da su ispitanici muškog spola oni koji češće počine elektroničko vršnjačko nasilje, u domeni prethodno pomenutih faktora subskale činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja. Odnosno, ono što nam prikazani rezultati govore, jeste da su osobe muškog spola češće oni koji će ogovarati druge osobe, nazivati ih nadimcima koji su uznemirujući, koristiti izraze i simbole kako bi povrijedili nekoga, ostavljati anonimne podrugljive komentare, širiti neistine o drugima, ismijavati i ponižavati druge. Također, osobe muškog spola, prema rezultatima u *tabeli 5.*, su oni koji će češće skrivati ili koristiti lažni identitet u komunikaciji sa drugima, isto kao i što će češće hakirati tuđe profile, objavljivati privatne, osjetljive ili sramotne sadržaje.

Tabela 5. – Razlike u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja s obzirom na spol

Varijabla	Grupa	N	M	SD	F	Df
POSRAMLJIVANJE	žensko	190	1.1016	0.262	29.605*	1
	muško	50	1.4062	0.579		
MANIPULIRANJE INFORMACIJAMA	žensko	190	1.0985	0.246	20.035*	1
	muško	50	1.3371	0.559		
GOVOR MRŽNJE	žensko	190	1.0237	0.207	8.228*	1
	muško	50	1.1500	0.454		
ZLOUPOTREBA TEHNOLOGIJA	žensko	190	1.0286	0.165	14.276*	1
	muško	50	1.1914	0.502		
DIJELJENJE INFORMACIJA	žensko	190	1.0553	0.221	12.227*	1
	muško	50	1.2300	0.538		

df = 1, p<0.05

Napomena: *p<0.05

Slijedeći korak ispitivanja odnosi se na utvrđivanje potencijalnih razlika u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja s obzirom na dob ispitanika. Razlike među sudionicima u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja ispitanice su putem analiza varijance.

Razlike provedenih analiza u *tabeli 6.* ukazuju na to da u datom istraživanju nisu uočene značajne razlike među ispitanicima s obzirom na dob, kada je riječ o činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja.

Tabela 6. – Razlike u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja s obzirom na dob

Varijabla	Grupa	N	F	Df
POSRAMLJIVANJE	15-18	59	.463	1
	19-25	121		
	25-30	60		
MANIPULIRANJE INFORMACIJAMA	15-18	59	1.614	1
	19-25	121		
	25-30	60		
GOVOR MRŽNJE	15-18	59	.827	1
	19-25	121		
	25-30	60		
ZLOUPOTREBA TEHNOLOGIJE	15-18	59	.021	1
	19-25	121		
	25-30	60		
DIJELJENJE INFORMACIJA	15-18	59	.057	1
	19-25	121		
	25-30	60		

df = 1, p<0.05

Napomena: *p<0.05

IV RASPRAVA

Na temelju provedenog istraživanja i proučavanja šire literature na temu elektroničkog nasilja među djecom i mladima, došlo se do sljedećih saznanja.

Budući da je fenomen elektroničkog vršnjačkog nasilja nešto novija pojava, njegovom postojanju i rasprostranjenosti pogoduju raznorazni faktori, koji u konačnici mogu dovesti do doživljavanja samog nasilja ili činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja. S obzirom na to prvi korak i zadatak samog istraživanja bio je da se utvrdi kolika je rasprostranjenost i učestalost samog elektroničkog vršnjačkog nasilja. Analiziranjem rezultata anketnog upitnika koji se se odnosi na navike korištenja interneta, možemo reći da je *I. Posebna hipoteza* koja glasi: „Očekuje se da će faktor manipuliranja informacijama biti najčešće zastupljen u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja“ potvrđena, s obzirom da su rezultati pokazali da je upravo taj faktor subskale doživljavanja vršnjačkog elektroničkog nasilja najzastupljeniji (1,16), a odnosi se na prikriivanje identiteta, stvaranje lažnih identiteta, navođenje na razgovor o temama o kojim žrtva ne želi da razgovara, dijeljenje informacija, slika i sadržaja, kao i dijeljenje sadržaja privatnih razgovora žrtve elektroničkog vršnjačkog nasilja.

S obzirom na to da je hipoteza potvrđena, može se uzeti u razmatranje i činjenica da veliki broj ispitanika koristi mnogobrojne društvene mreže i platforme na internetu. To nam ostavlja prostor za pretpostavku da što više društvenih mreža osoba koristi, to potencijalno dovodi i do veće mogućnosti da će u nekom momentu biti potencijalna žrtva elektroničkog vršnjačkog nasilja (*grafikon br. 3*). Dobijeni rezultati u *grafikonu br. 4* se podudaraju sa prethodnim istraživanjima o elektroničkom nasilju, npr. Vejmelka, Strabić i Jazvo (2016) koji navode na temelju podataka njihovog istraživanja da mladi internet većinom koriste svakih 1-2 sata.

Naredni korak u istraživanju odnosio se na utvrđivanje razlika u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja, s obzirom na oblike koji postoje. Prema tome *II. Posebna hipoteza*, koja glasi: „Očekuje se da će faktor posramljivanja biti najčešće zastupljen u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja“, jeste potvrđena, s obzirom da je analiza rezultata pokazala da je upravo ovaj oblik činjenja vršnjačkog elektroničkog nasilja, dominantiniji naspram drugih oblika.

Ono čime se potvrđenost hipoteze može dodatno opravdati, jeste činjenica da su sudionici ispitivanja naveli da najveći broj njih svakodnevno, vrlo često i često objavljuju sadržaje na internetu, uključujući nestajuće sadržaje, tzv. „storye“ (*Grafikon br. 5*). Ovi podaci nam ostavljaju prostor za pretpostavku da s obzirom na to koliko često sudionici objavljuju razne sadržaje na svojim profilima/računima, to ostavlja više prostora i materijala za počinioc elektroničkog vršnjačkog nasilja, i to upravo u domeni faktora posramljivanja, koji se odnosi na: ogovaranje, ismijavanje i izrugivanje povodom izgleda i objava na mrežama, zatim širenju neistine o žrtvi, javnom ocjenjivanju izgleda žrtve, ismijavanju stvari koje žrtva posjeduje ili ne posjeduje, te dijeljenju njenih privatnih razgovora.

Grafikon br. 5 navodi se kao pretpostavka toga da što više djeca i mladi provode vremena na internetu, to su više podložni tome da se nađu u nepoželjnim situacijama u online svijetu, tj. da budu žrtve elektroničkog vršnjačkog nasilja, ili bilo kojeg drugog oblika nasilja putem interneta. S druge strane, pretpostavlja se da djeca i mladi jednako tako mogu postati osobe koje čine elektroničko nasilje nad

drugima, s obzirom na to da što duže vremena provode u online svijetu, češće dolaze u iskušenja da se „prikhone“ osobama koje pokazuju nepoželjne načine ponašanja na internetu, kako bi bili „priznati“ i prihvaćeni od strane određene grupe, što je nerijetko rezultat zbog nepravilno ili nedovoljno razvijenih odnosa sa osobama u okolini. Shodno tome, možemo pretpostaviti da ukoliko pojedinac nije zadovoljan sa odnosima koje ima sa osobama u svom okruženju, ili ukoliko se osjeća „nevidljivo“ ili odbačeno u svom društvu, postoji uvećana mogućnost da će putem interneta naći osobe sa jednakim osjećanjima, što ne rijetko dovodi do pojavljivanja potrebe za „osvetom“, odnosno u konačnici činjenja nasilja putem interneta nad drugim osobama, najčešće vršnjacima.

Idući zadatak ovog istraživanja odnosio se na utvrđivanje statistički značajne razlike u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na spol. Ono što se željelo utvrditi ovim zadatkom i što se prikazom rezultata i dokazalo, jeste da dječaci, odnosno osobe muškog spola češće doživljavaju vršnjačko elektroničkog nasilje, naspram djevojčica, odnosno osoba ženskog spola (*Tabela 3.*). Razlike dobivene analizom rezultata, pokazale su statistički značajne u pojedinim faktorima subskale doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja (faktor posramljivanja, faktor govora mržnje i faktor dijeljenja informacija). Navedene statistički značajne razlike pokazuju da su osobe muškog spola te koje će češće biti žrtve svojih vršnjaka, te da će trpjeti ogovaranje, nazivanje neprikladnim nadimcima i sl.

Dosada sprovedena istraživanja spolnih razlika u doživljavanju nasilja putem interneta pokazuju dvosmislene rezultate. Nedosljednost ili bolje rečeno kontradiktornost proizlazi iz raznovrsnosti uzoraka i razlika u metodologiji istraživanja: operacionalizacija nasilja i proučavani oblici nasilja (Slonje, Smith i Frisen, 2012).

Tokunaga (2010) navodi kako u većini istraživanja elektroničkog nasilja nisu dobivene spolne razlike u odnosu na doživljavanje nasilja, odnosno da je među žrtvama nasilja ovog oblika podjednaka zastupljenost muškog i ženskog spola. Istog mišljenja i do istih rezultata su došli i Del Rey, Elipe i Ortega-Ruiz u svom istraživanju iz 2012. godine.

S druge strane, pojedini autori tvrde kako je spol značajan prediktor viktimizacije, pri čemu su žene te koje češće doživljavaju nasilje preko interneta (Dilmac, 2009; Kowalski i Limber, 2007; Smith, Mahdavi, Carvalho i Tippett, 2006; Ybarra, Diener-West i Leaf, 2007; Zalaquett i Chatters, 2014).

Razlika dobivenih rezultata ovog istraživanja u odnosu na rezultate dosadašnjih istraživanja, može u jednoj mjeri biti opravdana i disproporcijom sudionika u istraživanju, s obzirom da je od ukupnog broja ispitanika kojih je bilo 240, 190 bilo osoba ženskog spola, a 50 osoba muškog spola.

Međutim, kao što je i ranije navedeno, kada je riječ o elektroničkom nasilju, još uvijek nije moguće se potpuno osloniti na utvrđene činjenice, kao što je slučaj kod tradicionalnog oblika nasilja. Zbog svega navedenog, *III. Posebna hipoteza* koja glasi: „Očekuje se da će postojati statistički značajna razlika u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na spol.“, smatra se potvrđenom.

Naredni korak i zadatak ovog istraživanja odnosio se na utvrđivanje statistički značajne razlike u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na spol. Nakon analiziranja i prikazivanja rezultata datog istraživanja, utvrđeno je da zaista postoji statistički značajna razlika u činjenju vršnjačkog

elektroničkog nasilja u odnosu na spol, odnosno da su osobe muškog spola, one koje češće čine nasilje, jednako kao što ga češće i doživljavaju (*Tabela 5.*).

Analizom dobivenih rezultata osobe muškog spola, one su koje će češće počiniti elektroničko vršnjačko nasilje, za razliku od osoba ženskog spola. Statistički značajne razlike uočene su kod svih pet faktora subskale činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja (faktor posramljivanja, faktor manipuliranja informacijama, faktor govora mržnje, faktor zloupotrebe tehnologija, faktor dijeljenja informacija).

Na osnovu dosada prikazanog, *IV. Posebna hipoteza*, koja glasi: „Očekuje se statistički značajna razlika u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na spol.“, smatra se potvrđenom. Kao što je rečeno i u objašnjenju treće posebne hipoteze, razlike dobivenih rezultata u odnosu na dosadašnja istraživanja ogledaju se u činjenici da kada je riječ o elektroničkom nasilju, nije se moguće u potpunosti osloniti na dosad utvrđene činjenice, te da zbog raznovrsnosti uzoraka i metodologija dolazi do različitih rezultata samih istraživanja.

U svrhu istraživanja sudionici koji su sudjelovali u ispitivanju putem anketnog upitnika, i davali odgovore na pitanja i tvrdnje, podijeljeni su u tri dobne skupine, gdje od ukupno 240 sudionika, njih 59 pripada dobnoj skupini od 15-18 godina, njih 121 pripada dobnoj skupini od 19-25 godina, i njih 60 koji pripadaju dobnoj skupini od 26-30+. S time u vezu peti korak i zadatak istraživanja bio je da se ispita da li će stariji adolescenti češće biti žrtve elektroničkog vršnjačkog nasilja, nego što to bivaju djeca i mlađi adolescenti.

Podaci koje smo dobili analiziranjem rezultata anketnog upitnika pokazuju nam da je *V. Posebna hipoteza*, koja glasi: „Očekuje se da će postojati statistički značajna razlika u doživljavanju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na dob“, potvrđena.

S obzirom na to da su stariji adolescenti, tj. mlade osobe koje pripadaju dobnoj skupini od 19-25 godina života, oni koji učestalije koriste sam internet, i koji su načinom i ritmom života u svakodnevnici donekle i uvjetovani da ga koriste kako bi obavljali sve obaveze koje se vežu kako za obrazovanje, tako i za samu socijalizaciju sa drugima i život, onda i ne čudi činjenica da su upravo pripadnici te dobne skupine oni koji su češće potencijalne ili stvarne žrtve elektroničkog vršnjačkog nasilja. Hipoteza osim toga što je potvrđena, također se slaže i sa drugim istraživanjima koja su provedena na temu elektroničkog vršnjačkog nasilja i njihovim rezultatima. Neka od istraživanja koja su dobila iste rezultate jesu ona koje je sproveo Mesch (2009), koji navodi kako stariji adolescenti češće doživljavaju nasilje na internetu od mlađih. Slične rezultate u svom istraživanju iznose i Mitchell, Ybarra i Finkelhor (2007), čiji rezultati pokazuju kako je veći rizik za doživljavanje nasilja putem interneta za starije adolescente.

Posljednji korak ovog istraživanja odnosio se na utvrđivanje postojanja statistički značajne razlike u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na dob. Opravdanost same hipoteze nalazi se u tome da je prethodno potvrđena i hipoteza koja se odnosila na činjenicu da su stariji adolescenti češće žrtve vršnjačkog elektroničkog nasilja. Na osnovu literature i dosadašnjih istraživanja, postavljena je pretpostavka da će jednako kao što i doživljavaju, stariji adolescenti biti oni koji češće čine elektroničko vršnjačko nasilje.

Analizom i prikazom rezultata istraživanja, utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika u činjenju elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na dob ispitanika. Rezultati ovog koraka, donekle se ne slažu sa dosadašnjim istraživanjima, s obzirom da je u većini njih ona grupa ispitanika koja je češće doživljavala nasilje, bila i ona koja češće počinjava nasilje nad vršnjacima, a to je objašnjeno time što osobe koje su ranije bile žrtve nekog od oblika nasilja, nerijetko bivaju one koje kasnije čine nasilje nad drugim osobama, što one vide kao personalnu osvetu i „naplatu“ onoga što se njima događalo i što su preživljavali ili preživljavaju.

Shodno navedenome, posljednja, odnosno VI. *Posebna hipoteza*, koja glasi: „Očekuje se da će postojati statistički značajna razlika u činjenju elektroničkog nasilja u odnosu na dob.“, smatra se da nije potvrđena.

V ZAKLJUČAK

Elektroničko nasilje je pojava koja se može dogoditi svima nama, odnosno svi mi smo potencijalne žrtve neke od vrsta nasilja koje događaju u virtualnom svijetu, međutim svi mi nismo potencijalni počinioci elektroničkog nasilja, ukoliko imamo zdrave, razvijene, tople i otvorene odnose sa osobama iz svoje okoline.

Elektroničko vršnjačko nasilje jeste pojam koji je i dalje neophodno istraživati, i upotpunjavati dosadašnja istraživanja na temu, kako bi se što bolje i pravovremeno moglo reagovati na njegovu pojavu i posljedice. Ono što također treba staviti u fokus, kada je riječ o elektroničkom nasilju, jeste i njegova prevencija, ali i prevalencija, odnosno ono što uvjetuje njegovoj pojavi. Osim toga, pažnju treba posvetiti i dodatnom obrazovanju i usavršavanju poznavanja samog virtualnog svijeta, kako kod djece i mladih, tako i kod akademskog osoblja i roditelja. Samo kao cjelovita zajednica, i zajednica koja je u cjelosti upoznata sa svim prednostima i manama virtualnog svijeta, društvenih mreža i svega što je dio interneta, pozitivnim i negativnim načinima ponašanja na internetu, možemo doprinijeti smanjenju broja slučajeva elektroničkog vršnjačkog nasilja, i eventualno njegovom iskorijenjavanju.

Cilj ovog istraživanja bio je istražiti učestalost doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja među djecom i mladima, te povezanost sa sociodemografskim varijablama, tj. povezanost doživljavanja i činjenja elektroničkog vršnjačkog nasilja sa spolom i dobi. S tim u vezi, jako je bitno naglašavati da i osobe ženskog i muškog spola, i svih dobnih grupa, podjednako trebaju razviti više empatije, suosjećanja i prepoznavanje emocija drugih osoba, i načina na kojih će se nositi kako sa ličnim, tako i sa aspektima života drugih osoba.

Ono što je također jako bitno naglasiti, jeste da prije svega, da bismo shvatili bitnost teme obrađene u sklopu ovog istraživanja, moramo imati dovoljno razvijen nivo samoprepoznavanja, samopouzdanja i samovrednovanja, kako bismo mogli na pravi način se odnositi prema drugima. Osoba koja je fizički, psihički i socijalno razvijena, biti će u stanju prepoznati i nositi se sa svim izazovima kako realnog, tako i virtualnog svijeta, ali isto tako je svjesna da ukoliko se i zadesi u nekoj nepoželjnoj situaciji, iz koje nije u stanju sama pronaći izlaz, potražiti će pomoć svoje okoline, roditelja, prijatelja, profesora ili nadležnih lica. S druge strane, takva osoba će postupati jednako i kada možda nije riječ o njoj samoj, već o nekome koga poznaje. Empatija i prepoznavanje drugih za onakve kakvi jesu, dovodi do zdravije i razvijenije zajednice u kojoj boravimo, pa samim time dovodi i do manjeg broja nepoželjenih situacija u kojima se možemo zadesiti sami mi ili osobe koje poznajemo.

LITERATURA

- 1) Aronson, E., Wilson, T.E. i Akret, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- 2) Bauman, S. (2010). Cyberbullying in a rural intermediate school: An exploratory study. *The Journal of Early Adolescence*, Vol. 30, No. 6, 803-833.
- 3) Beran, T. & Li, Q. (2007). Relationship between cyberbullying and school bullying. *Journal of student wellbeing*, 1(2), 15-38.
- 4) Bijelić, J. (2010). *Klikni za nenasilje*. Zagreb. Ambidekster Klub.
- 5) Bilić, V. (2003). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa i poliklinika za zaštitu djece grad Zagreba, Grad Zagreb.
- 6) Bilić, V. (2014). Correlates and outcomes of cyberbullying and cybervictimization. U: Orel, M. (ur.) *The new vision of future technologies*, 71-84. Ljubljana: Eduvision.
- 7) Bossler, A.M. & Holt, T.J. (2010). The effect of self-control on victimization in the cyberworld. *Journal of criminal Justice*, Vol. 38, 227-236.
- 8) Boyd, D. Ellison, N.B. (2008). Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. *Journal of Computer – Mediated Communication*. 13, 210-230.
- 9) Buljan Flander, G., Bilić, V. i Karlović, A. (2010). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba, Grad Zagreb.
- 10) Buljan Flander, G., Durman Marijanović, Z. i Ćorić Špoljar, R. (2005). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi. *Journal for General Social Issues*, 16(1-2), 157-174.
- 11) Brown, C.F., Kilpatrick Demaray, M. & Secord, S.M. (2014). Cyber victimization in middle school and relations to social emotional outcomes. *Computers in Human Behaviour* 35, 12-21.
- 12) Calvete, E., Orue, I., Estévez, A., Villardón, L. & Padilla, P. (2010). Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggression profile. *Computers in Human Behavior*, 26(5), 1128-1135.
- 13) Carr, N. (2011). *Plitko; Što internet čini našem mozgu*. Zagreb. Naklada Jesenski i Turk.
- 14) Carević, N., Mihalić, M. i Sklepić, M. (2014). Ovisnost o internetu među srednjoškolcima. *Socijalna politika i socijalni rad*, 2(1), 64-81.
- 15) Capurso, S., Pardžik, Lj. i Čale Mratović, M. (2017). Cyberbullying among children and adolescents – an overview of epidemiological studies and effective preventive programs. *Kriminologija & socijalna integracija*, Vol. 25, No. 1, 127-137.
- 16) Cenameri, M. (2013). Internet, Child, and Adolescence Social Development. *Mediterranean Journal of Social Development. Mediterranean Journal of Social Science*, Vol. 48, No. 2, 571-578.
- 17) Cetin, B., Yaman, E. & Peker, A. (2011). Cyber victim and bullying scale: A study of validity and reliability. *Computers and Education*, 57, 2261-2271.
- 18) Choi, K. (2008). Computer Crime Victimization and Intergrated Theory: An Empirical Assessment. *International Journal of Cyber Criminology*, Vol. 2, No. 1, 308-333.
- 19) Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač*. Zagreb, Bios.
- 20) Cowie, H. (2013). Cyberbullying and its impact on young people's emotional health and wellbeing. *The Psychiatrist* 37, 167-170.
- 21) Crnković, M. (2012). Što je to elektroničko nasilje ili cyberbullying. Preuzeto s: <https://www.poliklinika-djeca.hr/za-djecu-i-mlade/nasilje/sto-je-to-elektronicko-nasilje-odnosno-cyberbullying/>

- 22) Del Rey, R., Elipe, P. & Ortega – Ruiz, R. (2012). Bullying and cyberbullying: overlapping and predictive value of the co-occurrence. *Psicothema*, 24(4), 608-613.
- 23) Dilmac, B. (2009). Psychological needs as a predictor of cyberbullying: a preliminary report on college students. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 9(3), 1307-1325.
- 24) Faucher, C., Jackson, M. & Cassidy, W. (2014). Cyberbullying among university students: Gendered experiences, impacts and perspectives. *Educational Research International*, 2014, 1-10.
- 25) Hinduja, S. & Patchin, J. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behaviour*, 29, 1-29.
- 26) Hinduja, S. & Patchin, J. (2009). *Bullying beyond the school-yard: Preventing and Responding to cyberbullying*. Thousand Oaks: Corwin Press.
- 27) Juvonen, J. & F Gross, E. (2008). Extending the School Grounds?. *Bullying Experiences in Cyberspace*. *The Journal of school health*, 78, 496-505.
- 28) Kota, R., Schoohs, S., Benson, H. & Moreno, M.A. (2014). Characterizing cyberbullying among college students: hacking, dirty laundry and mocking. *Societies*, 4, 549-560.
- 29) Kušić, S. (2010). Online društvene mreže i društveno umrežavanje kod učenika osnovne škole: Navike Facebook generacije. *Život i škola*, br. 24 (2/2010), god. 56, str. 103-125.
- 30) Kuzmanović, D., Lajović, B., Grujić, S. i Medenica, G. (2016). *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Pedagoško društvo Srbije, UNICEF; Cicero: Beograd.
- 31) Lazuras, L., Parkoukis, V., Ourda, D. & Tosrbatzoudis, H. (2013). A process model of cyberbullying in adolescence. *Computers in Human Behaviour*, Vol. 29, No. 3, 881-887.
- 32) Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behaviour*, 23. 1777-2191.
- 33) Lindfors, P.L., Kaltiala-Heino, R. & Riupelä, A.H. (2012). Cyberbullying among Finish adolescents. A population-based study. *BMC Public Health*, Vol. 12, No. 1, 1027-1031.
- 34) Mason, K.L. (2008). Cyber bullying: A preliminary assessment for school personnel. *Psychology in the Schools*, Vol. 45, No. 4, 323-348.
- 35) Mesch, G.S. (2009) Parental mediations, online activities, and cyberbullying. *Cyberpsychology and Behaviour*, 12, 387-393.
- 36) Menesini, E., Nocentini, A., Palladino, B.E., Frisen, A., Berne, S., Ortega-Ruiz, R., ..., Smith, P.K. (2012). Cyberbullying Definition Among Adolescents: A Comparison Across Six European Countries. *Cyberpsychology, behaviour, and social networking*. Vol. 15, No. 19, 495-463.
- 37) Menesini, E. & Spiel, C. (2012). Introduction: Cyberbullying: Development, consequences, risk and protective factors. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 163-167.
- 38) Mishna, F., Cook, C., Saini, M., Wu, M.J. & MacFaddem, R. (2009). *Interventions for children, youth, and parents to prevent and reduce cyber abuse*. The Campbell Collaboration, Oslo.
- 39) Mitchell, K.J., Ybarra, M. & Finkelhor, D. (2007). The relative importance of online victimization in understanding depression, delinquency, and substance use. *Child Maltreatment*, 12, 314-324.
- 40) Mitchell, M.W. (2010). Child sexual abuse: A school leadership issue. *The Cleaning House: A Journal of Educational Strategies, Issues and ideas*, 83(3), 101-104.
- 41) Molluzzo, J.C. & Lawler, J.P. (2011). A study of the perceptions of a college students on cyberbullying. *Proceeding of the Information Systems Education Confrence (ISECON)*, 28(1633), 1-25.

- 42) Ngo, F.T. & Paternoster, R. (2011). Cybercrime victimization: An examination of individual and situational levels factors. *International Journal of Cyber Criminology*, Vol. 5, No. 1, 773-793.
- 43) Nikodem, K., Kudek Mirošević, J., Bunjevac Nikodem, S. (2004). Internet i svakodnevne obaveze djece. Analiza povezanosti korištenja interneta i svakodnevnih obaveza zagrebačkih osnovnoškolaca. *Socijalna ekologija*. Vol 23., No 2., pp. 211-235.
- 44) Olenik – Shmesh, D., Heiman, T. & Eden, S. (2012). Cyberbullying victimisation in adolescence: relationship with loneliness and depressive mood. *Emotional and Behavioural Difficultie*, 17, 361-374.
- 45) Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi. Zagreb. Školska knjiga, 18-45.
- 46) Olweus, D. (2012). Invited Expert Discussion Paper Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European journal of developmental psychology*, 9(5), 520-538.
- 47) O'Neill, B. & Dinh, T. (2014). Net Children Go Mobile: initial finding from Ireland. Dublin: Dublin Institute of Technology.
- 48) Patchin, J. & Hinduja, S. (2012). *Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives*. New York.
- 49) Pornari, C.D. & Wood, J. (2010). Peer and cyber aggression in secondary school students: attribution bias, and outcome expectancies. *Aggressive behaviour*, Vol. 34, 81-94.
- 50) Putnik, N., Babić, L. & Kordić, B. (2014). Socio-psihološki i bezbednosni rizici narušavanja privatnosti na društvenim mrežama. Paper presented at Sinteza 2014- Impact of the Internet on Business Activities in Serbia and Worldwide. (doi:10.15308/sinteza-2014-683-686)
- 51) Raskauskas, J. & Stoltz, A.D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, Vol. 43, No. 3, 564-575.
- 52) Sahin, M. (2012). The relationship between the cyberbullying/cybervictimization and lonlliness among adolescents. *Children and Youth Services Review*, 34, 834-837.
- 53) Schenk, A.M. & Fremouw, W. J. (2012). Prevalence, psychological impact, and coping of cyberbully victims among college students. *Journal of School Violence*, 11, 21-37.
- 54) Slonje, R., Smith, P.K. & Frinsen, A. (2012). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behaviour* 29 (11), 26-32.
- 55) Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M. & Tippett, N. (2006). An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship betwween age and gender in cyberbullying. A report to the Anti-Bullying Alliance. <https://docplayer.net/16925011-An-investigation-into-cyberbullying-its-forms-awareness-and-impact-and-the-relationship-between-age-and-gender-in-cyberbullying.html> - 6.5.2022.
- 56) Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49:4, 376-385.
- 57) Tokunaga, R.S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behaviour*, 26, 277-287.
- 58) Vejmelka, L., Strabić, N. & Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtualnom okruženju. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 26, No. 1, 59-78.
- 59) Walker, C.M., Sockman, B.R. & Koehn, S. (2011). An exploratory study of cyberbullying with undergraduate university students. *TechTrends*, 55(2), 31-38.

- 60) Williams, K.R. & Guerra, N.G. (2007). Prevalence and Predictors of Internet Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 14-21.
- 61) Willard, N. (2007). *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the Challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress*. Research Publishers LL.
- 62) Ybarra, M.L., Diener-West, M. & Leaf, P. J. (2007). Examining the overlap in internet harassment and school bullying: Implications for school intervention. *Journal of Adolescent Health*, 41, 42-50.
- 63) Ybarra, M.L. & Mitchell, K.J. (2004). Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27, 319-336.
- 64) Zalaquett, C.P. & Chatters, S.J. (2014). Cyberbullying in college: Frequency, characteristics and practical implications. *SAGE Open*, 4, 1-8.
- 65) Živčić, I. (1994). Depresivnost u dječjoj dobi kao reakcija na stresne događaje izazvane ratnom situacijom. Doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

PRILOZI

Prilog br. 1 – Anketni upitnik

SOCIODEMOGRAFSKA OBILJEŽJA

Poštovani/a,

ovaj anketni upitnik je dio istraživanja koje se provodi u okviru završnog rada na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Učestvovanje u istraživanju je u potpunosti anonimno, te Vam garantiramo da će se dobijeni podaci koristiti isključivo u znanstvene svrhe. Popunjavanje upitnika traje u prosjeku 10 minuta, te Vas molimo da na svako pitanje odgovorite što iskrenije i preciznije. U istraživanju mogu sudjelovati osobe sa minimalno 15 godina starosti.

Ukoliko želite da Vam pošaljemo povratne informacije o rezultatima istraživanja, molimo Vas da ostavite Vašu email adresu u za to predviđenu rubriku (nije obavezno). Ako nam ostavite Vašu email adresu, Vaši kontakt podaci će biti izbrisani nakon što Vam dostavimo rezultate istraživanja, te Vam garantiramo da Vaša email adresa neće biti prosljeđena trećim licima.

Zahvaljujemo na Vašem sudjelovanju, pomoći i odvojenom vremenu.

1. Koji je Vaš spol?

- a) muško
- b) žensko
- c) ne želim odgovoriti

2. Dobna skupina kojoj pripadate?

- a) 15 -18
- b) 19 – 21

- c) 22 – 25
- d) 25 – 30
- e) 30 i više

ANKETNI UPITNIK O ELEKTRONIČKOM NASILJU

1. Koliko često koristiš Internet? (zaokruži)

- a) svakih sat vremena
- b) svakih par sati
- c) jedan put dnevno
- d) nekoliko puta dnevno
- e) nekoliko puta mjesečno
- f) ne koristim Internet

2. Molimo Vas da u nastavku označite društvene mreže na kojima imate otvorene naloge/profile (moguće označiti više polja).

- a) Facebook
- b) Messenger
- c) Instagram
- d) YouTube
- e) Twitter
- f) TikTok
- g) Snapchat
- h) WhatsApp
- i) Viber

3. Koje informacije/sadržaji o Vama su dostupni na Vašim korisničkim nalogima na društvenim mrežama (moguće označiti više odgovora)?

- a) ime
- b) prezime

- c) fotografije i video klipovi (Vaše, članova obitelji i prijatelja)
- d) stečeni nivo obrazovanja ili obrazovanje koje je u toku
- e) podaci o zaposlenju
- f) pripadnost grupama, udruženjima, strankama, klubovima i sl.
- g) religijska pripadnost
- h) grad prebivališta
- i) adresa prebivališta

4. Koliko često objavljujete sadržaje na društvenim mrežama (uključujući sadržaj koji nestaje nakon određenog vremena, (tzv. stories)?

- a) nikada
- b) vrlo rijetko (jednom godišnje ili rijede)
- c) rijetko (nekoliko puta godišnje)
- d) često (nekoliko puta mjesečno)
- e) vrlo često (nekoliko puta sedmično)
- f) svakodnevno (najmanje jednom dnevno)

5. Koliko često ti se u prethodnoj godini u školi dogodilo da...

	Nijednom	Jednom ili dva puta	Dva ili tri puta mjesečno	Otprilike jednom sedmično	Nekoliko puta sedmično
1. te netko verbalno napadao (vrijeđao te, rugao ti se i slično)?	1	2	3	4	5
2. si ti nekoga verbalno napadao/la (vrijeđao/la, rugao/la se)?	1	2	3	4	5
3. te je netko fizički napadao u školi?	1	2	3	4	5
4. si ti nekoga fizički napadao/la u školi?	1	2	3	4	5
5. si bježao/la sa sati iz škole	1	2	3	4	5

6. Molimo te da na sljedeće tvrdnje odgovoriš u kojoj mjeri su one točne za tebe, to jest u kojoj mjeri se slažeš ili ne slažeš sa njima.

1 POTPUNO NETAČNO	2 UGLAVNOM NETAČNO	3 NISAM SIGURAN/NA	4 UGLAVNOM TAČNO	5 POTPUNO TAČNO				
1. Roditelji su me tukli za svaku sitnicu.			1	2	3	4	5	
2. Svađe su bile česte u kući u kojoj sam odrastao/la.			1	2	3	4	5	
3. Otkad znam za sebe, znam za psovku i viku.			1	2	3	4	5	
4. Dok sam bio/la dijete skoro nikad me nisu hvalili, čak i kad sam nešto dobro uradio/la.			1	2	3	4	5	
5. U mojoj obitelji nikad nije bilo dovoljno novca.			1	2	3	4	5	
6. Dok sam odrastao/la stalno je postojala prijetnja da moji roditelji ostanu bez posla.			1	2	3	4	5	
7. U našoj kući smo oduvijek mogli da priuštimo sve što smo poželjeli.			1	2	3	4	5	
8. Dok sam odrastao/la radio/la sam razne poslove kako bih sebi osigurao/la dodatni novac.			1	2	3	4	5	

7. Koliko su često u prošloj godini (posljednjih 12 mjeseci) tvoji vršnjaci ili vršnjakinje:

1 NIKADA	2 JEDNOM	3 NEKOLIKO PUTA	4 JEDNOM MJESEČNO	5 NEKOLIKO PUTA SEDMIČNO				
1. Vikali ili se agresivno derali na tebe.			1	2	3	4	5	
2. Vrijeđali te, nazivajući te pogrdnim imenima.			1	2	3	4	5	
3. Poticali druge vršnjake/inje da te vrijeđaju ili te na drugi način ponižavaju.			1	2	3	4	5	
4. Ogovarali te.			1	2	3	4	5	
5. Prijetili ti da će te udariti ili ozlijediti.			1	2	3	4	5	
6. Udarili te ili namjerno gurnuli.			1	2	3	4	5	
7. Odbili pričati s tobom (pravili se kao da te nema).			1	2	3	4	5	
8. Isključili te iz društva.			1	2	3	4	5	
9. Namjerno ti uništavali ili oduzimali tvoje stvari.			1	2	3	4	5	

SKALA DOŽIVLJAVANJA I ČINJENJA NASILJA PREKO INTERNETA

1. Ispred Vas se nalaze tvrdnje koje govore o neugodnim iskustvima koje možemo doživjeti na internetu. Odgovorite da li Vam se nešto opisano u tvrdnjama dogodilo u zadnjih godinu dana (12 mjeseci).

Na skali od pet stupnjeva procijenite koliko često Vam se događalo nešto od onoga opisanog u tvrdnjama. Brojevi na skalama imaju sljedeće značenje:

1 – nikada

2 - rijetko

3 – ponekad

4 – često

5 – uvijek

Tabela A1. Skala doživljavanja nasilja preko interneta

	Nikada	Rijetko	Ponekad	Često	Uvijek
1. Ogovarali su me na internetu.	1	2	3	4	5
2. Obraćali su mi se (ili su me spominjali) na internetu s nadimcima koji me uzrujaju.	1	2	3	4	5
3. U razgovoru sa mnom ili o meni na internetu koristili su uvredljive izraze i simbole.	1	2	3	4	5
4. Rugali su mi se na internetu.	1	2	3	4	5
5. Dobivao/la sam anonimne ružne komentare na internetu (npr. YouTube, TikTok).	1	2	3	4	5
6. Ismijavali su nešto što sam objavio/la na internetu.	1	2	3	4	5
7. Pisali su uvredljive komentare ispod mojih objava na internetu.	1	2	3	4	5
8. Na internetu su koristili izraze kojima su me ponižavali (npr. glup si, kakve si to slike objavio, očalko, mršavac . . .)	1	2	3	4	5
9. Širili su neistine o meni na internetu.	1	2	3	4	5
10. Htjeli su me isključiti ili su me isključili iz neke grupe na internetu.	1	2	3	4	5
11. Javno su me procjenjivali (npr. proglašavali	1	2	3	4	5

najljepšom/najružnijom/najdosadnijom osobom) na internetu.					
12. Nisu mi htjeli reći tko su oni dok su mi se javljali na internetu.	1	2	3	4	5
13. Drugi su mi se javljali s profila s izmišljenim identitetom (predstavljali su se kao netko drugi, lažni profil).	1	2	3	4	5
14. Ulazili su na moje profile/račune na internetu bez mog dopuštenja.	1	2	3	4	5
15. Provalili su na moje profile/račune na internetu kako bi nešto ružno objavili u moje ime ili brisali/uništavali neke moje ranije objave.	1	2	3	4	5
16. Namjerno su mi slali viruse putem poruka na društvenim mrežama.	1	2	3	4	5
17. Objavili su privatne, osjetljive ili sramotne informacije o meni na internetu.	1	2	3	4	5
18. Dijelili su moje video snimke na internetu bez mog dopuštenja.	1	2	3	4	5
19. Dijelili su moje fotografije na internetu bez mog dopuštenja.	1	2	3	4	5
20. Moje fotografije su uređivali na uvredljiv način.	1	2	3	4	5
21. Navodili su me da razgovaramo o seksu na internetu, iako ja to nisam htio/la.	1	2	3	4	5
22. Prosljeđivali su mi slike drugih ljudi (bez dozvole tih ljudi), a seksualnog sadržaja, na internetu.	1	2	3	4	5
23. Prijetili su mi i ucjenjivali me preko interneta.	1	2	3	4	5
24. Dopisivali su se sa mnom na internetu samo kako bi od mene dobili privatne informacije ili neku uslugu (novac, lika u igrici, fotografije).	1	2	3	4	5
25. Koristili su internet kako bi saznali privatne informacije o meni (adresu, broj telefona . . .).	1	2	3	4	5
26. Tražili su novac od mene na internetu kako me ne bi osramotili (ucjenjivali su me).	1	2	3	4	5
27. Koristili su internet kako bi na prevaru uzeli moje osobne podatke ili novac.	1	2	3	4	5
28. Ismijavali su moje stvari (mobitel, odjeću, obuću) preko interneta.	1	2	3	4	5
29. Hakirali su moj profil na društvenim mrežama ili igricama.	1	2	3	4	5

30. Dijelili su screenshotove mojih privatnih razgovora bez mog dopuštenja	1	2	3	4	5
31. Kroz nešto što je izgledalo kao šala, fora, lažna pohvala zapravo su me nastojali poniziti na internetu.	1	2	3	4	5
32. Vrijedali su me na internetu samo zato što sam pripadnik/ca neke grupe (npr. pisali su za mene i članove moje grupe da smo zatucane poslušne ovce, smrdljivi Cigani, zaostali invalid, glupo žensko i slično).	1	2	3	4	5
33. Drugi su pisali na internetu da treba napadati ili protjerati ili uništiti mene i članove grupe kojima pripadam samo zbog pripadnosti grupi (npr. protjerati migrante, poslati žene u kuhinju, invalide poslati u specijalne škole . . .).	1	2	3	4	5

*Faktori po pitanjima: Posramljivanje: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 28, 31. Manipuliranje informacijama: 12, 13, 21, 22, 24, 25, 30. Govor mržnje: 32,33,34. Zloupotreba tehnologije:14, 15, 16, 23, 26, 27, 29. Dijeljenje informacija: 17, 18, 19, 20.

2. Slijede tvrdnje koje opisuje neke manje poželjne načine ponašanja na internetu.

Na skali od pet stupnjeva procijenite koliko često ste se Vi tako ponašali u zadnjih godinu dana (12 mjeseci). Brojevi na skalama imaju sljedeće značenje:

- 1—nikada
- 2—rijetko
- 3—ponekad
- 4—često
- 5—uvijek

Tabela A2. Skala činjenja nasilja preko interneta

	Nikada	Rijetko	Ponekad	Često	Uvijek
1. Ogovarao/la sam druge na internetu.	1	2	3	4	5
2. Druge sam na internetu nazivao/la nadimcima koji ih uznemiruju.	1	2	3	4	5
3. Koristio/la sam izraze i simbole na internetu kako bih uvrijedio nekog na internetu.	1	2	3	4	5

4. Rugao/la sam se drugima na internetu.	1	2	3	4	5
5. Ostavljao/la sam anonimno ružne komentare na internetu (npr. YouTube, TikTok).	1	2	3	4	5
6. Ismijavao/la sam sadržaje koje bi drugi objavili na internetu.	1	2	3	4	5
7. Pisao/la sam drugima uvredljive komentare ispod objava na internetu.	1	2	3	4	5
8. Koristio/la sam ponižavajuće izraze koji su se odnosili na druge na internetu (npr. glup si, kakve si to slike objavio, očalko, mršavac . . .).	1	2	3	4	5
9. Širio/la sam neistine o drugima na internetu.	1	2	3	4	5
10. Isključivao/la sam druge iz grupa na internetu.	1	2	3	4	5
11. Druge sam procjenjivao/la javno na internetu (npr. proglašavao/la najljepšom/najružnijom/najdosadnijom osobom).	1	2	3	4	5
12. Skrivao/la sam identitet na internetu tijekom kontakta s drugom osobom.	1	2	3	4	5
13. Koristio/la sam izmišljeni identitet na internetu (predstavljao/la se kao druga osoba, lažni profil).	1	2	3	4	5
14. Ulazio/la sam na tuđe profile/račune na internetu bez dopuštenja.	1	2	3	4	5
15. Provalio/la sam na tuđe profile/račune na internetu kako bi nešto ružno objavio/la u tuđe ime ili brisao/la neke ranije objave te osobe.	1	2	3	4	5
16. Namjerno sam slao/la viruse putem poruka na društvenim mrežama	1	2	3	4	5
17. Objavljivao/la sam privatne, osjetljive ili sramotne informacije o drugima na internetu.	1	2	3	4	5
18. Dijelio/la sam video snimke druge osobe na internetu bez dopuštenja te osobe.	1	2	3	4	5
19. Dijelio/la sam fotografije druge osobe na internetu bez dopuštenja te osobe.	1	2	3	4	5
20. Uređivao/la sam fotografije drugih osoba na uvredljiv način na internetu.	1	2	3	4	5
21. Navodio/la sam druge na razgovor o seksu iako oni to nisu htjeli.	1	2	3	4	5
22. Prosljeđivao/la sam tuđe slike seksualnog sadržaja na internetu.	1	2	3	4	5
23. Koristio/la sam internet da ostvarim korist na štetu drugih.	1	2	3	4	5
24. Dopisivao/la sam se s drugima na internetu samo kako bi od njih dobio/la privatne	1	2	3	4	5

informacije ili neku uslugu (novac, lika u igrici, fotografije).					
25. Koristio/la sam internet kako bih saznao tuđe privatne informacije (npr. adresu, broj telefona).	1	2	3	4	5
26. Tražio/la sam novac od drugih preko interneta kako ih ne bih osramotio (ucjenjivao sam druge).	1	2	3	4	5
27. Koristio/la sam internet kako bi na prevaru uzeo tuđe osobne-podatke ili novac.	1	2	3	4	5
28. Ismijavao/la sam tuđe stvari (mobitel, odjeću, obuću) preko interneta.	1	2	3	4	5
29. Hakirao/la sam tuđe profile na društvenim mrežama ili igricama.	1	2	3	4	5
30. Dijelio/la sam screenshotove tuđih razgovora bez njihovog dopuštenja.	1	2	3	4	5
31. Kroz nešto što je izgledalo kao šala, fora, lažna pohvala zapravo sam nastojao/la poniziti drugu osobu na internetu.	1	2	3	4	5
32. Vrijeđao/la sam druge osobe na internetu samo zato što su pripadnici neke grupe (npr. pisao za njih da su zatucane poslušne ovce, smrdljivi Cigani, zaostali invalid, glupo žensko i slično).	1	2	3	4	5
33. Pisao/la sam na internetu da treba napadati ili protjerati ili uništiti neke ljude samo zato što su pripadnici neke grupe (npr. protjerati migrante, poslati žene u kuhinju, invalide poslati u specijalne škole . . .).	1	2	3	4	5

*Faktori po pitanjima: Posramljivanje: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 28, 31. Manipuliranje informacijama: 12, 13, 21, 22, 24, 25, 30. Govor mržnje: 32,33,34. Zloupotreba tehnologije:14, 15, 16, 23, 26, 27, 29. Dijeljenje informacija: 17, 18, 19, 20.

Da li je prema Vašem mišljenju neophodno prijaviti elektroničko nasilje odgovornim licima (policiji i sl.)?

- a) Da
- b) Ne.

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

Obrazac AR

UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

IZJAVA o autentičnosti radova

Stranica 57 od 58

Naziv odsjeka i/ili katedre: _____

Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Amna Humačkić

Naslov rada: Elektroničko nasilje među djecom i mladima

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 58

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;

- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Sarajevo, 19. 6. 2023.

Potpis

Humačkić Amna